

oud rhenen

NEGENENTWINTIGSTE JAARGANG

MEI 2010

NO. 2

Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Erevoorzitter : dr. H.P. Deys
Erelid : Ch.H. Delfin-van Mourik Broekman
Voorzitter : drs. W. A. van Ommeren, Elst (U), tel. 0318-471309
Secretaris : W.H. Strous, Bruine Engseweg 25,
3911 CJ Rhenen, tel. 0317-614067
Penningmeester : L.E.G. Bultje – van Dillen, Wageningen
Postbank 1211163, tel. 0317-472129
Logistiek, Ledenwerving en PR : H.B. Gieszen ing., Bruine Engseweg 40
3911 CL Rhenen, tel. 0317-616076
Leden : H.E. Dekhuijzen, Rhenen, tel. 0317-612653
: H. Dekker, Rhenen, tel. 0317-613412
: J.M.D. Doorman, Rhenen, tel. 0317-613279
: dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039
: B.W. van Laar, Rhenen, tel. 0317-613041
Website: : www.oudrhenen.nl

Redactiecommissie Oud Rhenen:

Dr. A.J. de Jong, Voorthuizen, tel. 0342-471039
B.W. van Laar, Rhenen, tel. 0317-613041

*Inleveren kopij: Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl*

ISSN-1384-3338

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.

Op de omslag het oudst bekende zegel van de stad Rhenen uit mei 1258, aanwezig in het Archief van de Ridderlijke Duitse Orde - Balije van Utrecht 1200-1811, inv. nr. 1440, doorsnede 7½ cm.

Randschrift: SIGILUM . BURGENSIIUM . DE . RENE

Aan dit zegel ontleent de gemeente Rhenen haar claim op (tenminste) 750 jaar stadsrechten in 2008.

O U D R H E N E N

Tijdschrift voor de Historie van Rhenen

uitgegeven door de

Historische Vereniging

Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

negenentwintigste jaargang

mei 2010

no. 2

Inhoudsopgave

Mei 1940 en de inzet van Nederlandse luchtmacht ricting Rhenen/Wageningen <i>Jan Maarten Doorman</i>	blz. 5
Prentenbriefkaart met onbekende afbeelding van het trein-/tramstation te Rhenen <i>Ad de Jong</i>	blz. 17
De lagere landbouwschool in Achterberg (1948-1959) <i>Hans Blankestijn</i>	blz. 22
De bestuurders in Rhenen in het midden van de 19e eeuw <i>Willem H. Strous</i>	blz. 30
Tollen <i>Hens Dekker</i>	blz. 53

Erratum.

In het Jaarverslag 2009 van de secretaris in Oud Rhenen januari 2010 p. 56 moet u in plaats van LEGGEN WAAROM AAN HEM lezen: De heer Landzaat is de zoon van mevrouw Landzaat die in de oorlogsjaren de ouders van Cor Crum met raad en daad terzijde stond toen zij in hun huis aan de Grebbe aan het joodse gezin Cohen Paraira bescherming en onderdak boden. De familie Crum heeft veel steun gehad van mevrouw Landzaat.

Auteurs die in dit tijdschrift publiceren, geven daarmee onvoorwaardelijk toestemming tot het in digitale vorm opnemen in openbare databases.

Mei 1940 en de inzet van Nederlandse luchtmachten richting Rhenen/Wageningen

Jan Maarten Doorman

Het is deze maand exact zeventig jaar geleden dat ons land werd binnengevallen door de strijdkrachten van het Duitse Rijk. De gevechtshandelingen om en nabij Rhenen - en dan met name op de Grebbeberg - zijn al menigmaal beschreven. Een aspect van de strijd dat wat minder belicht is in Oud-Rhenen, is dat van de vluchten van de Militaire Luchtvaart naar het front tussen Rhenen en Wageningen. Deze strijd kenmerkte zich - net als die op de grond - door een grote overmacht aan vijandelijke eenheden ten opzichte van die van de Nederlandse luchtmachten. Met enorme wilskracht, volhardendheid en tevens moed hebben de vele vliegers, waarnemers en het personeel op de grond zich gedurende die paar dagen ingezet conform de opdracht die zij meekregen. Het leek mij dan ook goed om die strijd eens op een zeer beknopte wijze wat nader onder de loep te nemen. Voor wie meer wil weten over deze indrukwekkende inzet, verwijs ik naar de publicaties die in de literatuurlijst staan vermeld.

In het januarinumnummer van 2009 van ons verenigingsblad schreef ik over een vliegongeval in 1918 bij het veer tussen Elst en Ingen. Er was in de tussentijd - van 1918 naar 1940 - veel veranderd. Zo snel als het Wapen der Militaire Luchtvaart (toen nog Luchtvaartafdeling) was uitgebreid gedurende de Eerste Wereldoorlog, zo moeilijk was het gegaan tijdens het interbellum. Forse bezuinigingen hadden ervoor gezorgd dat er van de eens zo trotse eenheid maar weinig was overgebleven. Pas rond 1936 werd voor het eerst weer eens geïnvesteerd in enigszins modern materieel. Voor de geoefendheid van het dienstwapen had dat natuurlijk zijn consequenties gehad. Het wapen was dus nauwelijks toegerust om een tegenstander als die van het kaliber van onze oosterburen te kunnen weerstaan. Sinds de machtsovername in 1933 door Hitler en zijn partij was Duitsland zich in korte tijd flink gaan herbewapenen. Ook het luchtwapen werd niet vergeten en onder leiding van een van Hitlers strijdmakkers van het eerste uur, Herman Göring, groeide de Luftwaffe uit tot een modern en zeer geducht onderdeel van de Duitse krijgsmacht. Tot wat voor prestaties de Luftwaffe in staat was, werd bewezen tijdens de Spaanse Burgeroorlog, de inval in Polen in 1939 en de bezetting van Denemarken en Noorwegen in april 1940.

Bestond de Luchtvaartafdeling gedurende de Eerste Wereldoorlog nog uit allerlei typen toestellen die uit het buitenland afkomstig waren, zo anders was dat in 1940. Bijna alle toestellen waren nu van Nederlands fabrikaat. Het merendeel was afkomstig van de zeer bekende Nederlandse vliegtuigfabrikant Fokker. Een kleiner

deel (alleen lestoestellen) was door de andere Nederlandse fabrikant Koolhoven geleverd. Toestellen van de laatste fabrikant hadden zo weinig gevechtswaarde dat ze zo goed als niet zijn ingezet gedurende de oorlogsdagen van 1940.

Sinds het voorjaar van 1939 was de Luftwaffe al druk bezig geweest met het fotograferen vanuit de lucht van allerlei strategische plaatsen van ons land. De bekende vliegvelden (o.a. Schiphol, Gilze-Rijen, Waalhaven bij Rotterdam, Ypenburg en Valkenburg bij Den Haag) waren dan ook geen onbekende plekken meer voor de Duitsers.

De Nederlandse luchtstrijdkrachten waren zich van dit fenomeen bewust en hadden daarom in het grootste geheim een aantal hulpvliegvelden ingericht die in crisistijd gebruikt konden worden. Een van die geheime hulpvliegvelden speelde een uitzonderlijke rol bij de vluchten die zijn uitgevoerd in de meidagen van 1940 richting Rhenen en Wageningen. Het was het in 1938 opgeleverde zweefvliegveld Buiksloot bij Amsterdam. Dit vliegveld lag benoorden het Noordzeekanaal, vlakbij de scheepswerven NDM en NSM, en was in november 1939 gereedgekomen voor militair gebruik. Het was wel een vliegveld met een handicap, want doordat de ondergrond uit grasland bestond was het vaak te drassig voor gebruik. Pas in maart 1940 kwam het beschikbaar voor de tweede Jachtvlieg Afdeling (2e JaVA), maar door de moeilijke bodem bleef die eenheid vooralsnog op Schiphol. Pas op 10 mei 1940 zou deze eenheid er gebruik van gaan maken.

Het bijzondere voor mijzelf is nog dat ik in mijn jeugd vlakbij dit vliegveld heb gewoond. Het maakt het achteraf nog specialer dat ik als kleuter op diezelfde grond voor het eerst de elementaire regels van het voetbal op een echt voetbalveld door mijn vader kreeg uitgelegd. De velden waren in de tussentijd omgevormd tot graslanden waar niet meer op geland kon worden met vliegtoestellen, maar waar nu een goed partijtje voetbal getrapt werd. Toen was ik nog geheel onwetend van wat zich daar ruim dertig jaar daarvoor had afgespeeld.

Een andere bijkomstigheid is dat de commandant van een van de gevechtseenheden H.M. (Hein) Schmidt Crans (1897-1969) op papier geen onbekende voor mij was. Schmidt Crans was voor de Tweede Wereldoorlog een zeer bekend vlieger in ons land. Hij maakte met name furore als instructeur bij de Nederlandse Luchtvaartschool (N.L.S.) en was sinds de mobilisatie in 1939, om niet onbegrijpelijke redenen, ondergebracht bij het Wapen der Militaire Luchtvaart.

Als commandant van de Eerste Jachtvlieg Afdeling (1e JaVA) hield hij domicilie op het vliegveld De Kooy ten zuiden van Den Helder. Dit vliegveld van de Marineluchtvaartdienst was bekend terrein voor Schmidt Crans. Hier had hij eind 1918, begin 1919 zijn eerste vluchten gemaakt onder leiding van de toenmalige instructeur/commandant van De Kooy, luitenant-ter-zee der tweede klasse K.W.F.M. Doorman.

De 1e JaVA had in mei 1940 op De Kooy de beschikking over elf eenmotorige jachtvliegtuigen, genaamd Fokker D XXI. Deze jagertoestellen hadden onder meer als taak de marinehaven tegen vijandelijke aanvallen te beschermen. Vlak voor de inval op 10 mei was het Nederlandse luchtwapen al in verhoogde staat van paraatheid gebracht door alle dreiging die toen, om enigszins passende woorden te gebruiken, in de lucht hing.

Vijf typen Fokker-toestellen zijn ingezet tijdens de strijd tussen Rhenen en Wageningen: de verouderde tweedekkers C V (verkenner), C X (verkenner) en D XVII (jachtvliegtuig) en de moderne met veruit de meeste gevechtswaarde, de D XXI (jachtvliegtuig) en de G 1A (jachtkruiser). Deze laatste twee konden behoorlijk van zich afbijten ten opzichte van de Duitse toestellen. Desalniettemin waren de Duitse luchtmachtkrachten superieur in bewapening en snelheid vergeleken met de Nederlandse eenheden.

10 mei 1940

Reeds vroeg in de morgen van de 10e mei werd het vliegveld De Kooy aangevallen door Duitse Messerschmitts Bf 109 toestellen. Alle Nederlandse toestellen waren op dat moment al in de lucht, maar het vliegveld werd dusdanig beschadigd dat het niet meer volledig bruikbaar was voor de dagen die volgden. Ook was het aantal beschikbare Fokker-toestellen aan het einde van de eerste oorlogsdag bij De Kooy teruggevallen tot zes exemplaren. De enorme overmacht aan vijandelijke toestellen zorgde ervoor dat de 1^e JaVA al snel werd gereduceerd tot een zeer kleine gevechtseenheid.

Gedurende 10, 11 en 12 mei werden de nog overgebleven bruikbare toestellen overgebracht naar het geheime hulpvliegveld Buiksloot. De commandant Schmidt Crans en het grondpersoneel volgden per auto. In de tussentijd waren ook de toestellen van de 2^e JaVA (ook Fokker D-XXI) vanuit Schiphol naar Buiksloot uitgeweken. De beide gevechtseenheden werden nu omgevormd tot de gevechtseenheid "Gecombineerde Jachtvlieg Afdeling".

11 mei

Op 11 mei volgde de eerste verkenningsvlucht richting het strijdgebied rond Rhenen/Wageningen en omgeving. De commandant van 2^e JaVA, kapitein-vlieger P.J.E. Janssens, kreeg om 04.30 uur de opdracht om een patrouille samen te stellen van drie D-XXI-toestellen, die tezamen met twee Fokker C V-verkenningstoestellen een vlucht naar de Grebbelinie bij Rhenen zouden maken. De twee C V-toestellen zouden moeten komen van het vliegveld Ruigenhoek (bij Noordwijkerhout). Om 06.25 uur startten de drie Fokker D XXI-kisten. Deze eerste patrouille naar de Grebbe werd niet echt een succes. Een C V was niet op

tijd ter plekke, waarop het andere verkenningsstoestel alleen doorvlog. De drie D XXI- jachtvliegtuigen zijn vervolgens naar Ruigenhoek gevlogen om het andere toestel op te halen voor de missie naar het oosten. Door technische moeilijkheden met dit verkenningsstoestel is men uiteindelijk tot De Grebbe gekomen en vervolgens weer teruggekeerd naar het westen. Het andere C V-vliegtuig is het niet veel beter gegaan. Zijn tocht om de weg tussen Utrecht-Amersfoort-Rhenen-Arnhem te verkennen, moest boven Elst gestaakt worden vanwege een motorstoring. Op de terugtocht heeft dit toestel uiteindelijk een noodlanding tussen Driebergen en Zeist moeten maken. Doordat niet gecommuniceerd kon worden met de verouderde C V-toestellen maakte dit een zorgvuldige begeleiding voor de beschermende D XXI-toestellen buitengewoon lastig.

In de loop van de morgen van de elfde mei kwamen de resterende jagers van De Kooy over naar Buiksloot, waardoor aan het einde van de ochtend tien gevechtssklare jagers beschikbaar waren. Tevens kwamen het grondpersoneel en de commandant van de 1^e JaVA Schmidt Crans diezelfde morgen per auto op Buiksloot aan. Hij kreeg toen tevens het commando over de "Gecombineerde Jachtvlieg Afdeling".

De rest van de dag werd er wel veel gevlogen, maar naar gebieden elders in Nederland die buiten het bestek van dit artikel vallen. Wel verloor de eenheid die dag twee jagers, maar er kwam ook enige versterking in de vorm van vier jagers van het verouderde type Fokker D XVII.

12 mei

In de vroege morgen van de 12^e mei (om 05.12) voegden drie D XXI- jachtvliegtuigen zich bij drie C V-toestellen om een vlucht richting Arnhem te maken. Boven Ede kwam men in contact met vijandelijke vliegtuigen. Dit luchtgevecht duurde vrij kort, zodat men de route naar Westervoort kon vervolgen. Daar werd men getrakteerd op fors vijandelijk luchtdoelartillerievuur. Onderweg werd men ook nog regelmatig door eigen troepen beschoten. In de tussentijd landde op Buiksloot ook nog een vijfde Fokker D XVII en de laatste nog op De Kooy achtergebleven D XXI ter versterking van de strijdkrachten aldaar.

Ook een ander vliegpark, genaamd Middenmeer in de Wieringermeerpolder, was net als Buiksloot beschikbaar voor vluchten. Om 17.00 uur vertrokken vier C V's, een Fokker C X en twee Fokker D XVII-vliegtuigen om een aanval richting de Grebbelinie bij Wageningen uit te voeren. Het aldaar geplaatste vijandelijke geschut en eenheden moesten met mitrailleurvuur worden aangevallen. Dit om de almaar stijgende druk op de Nederlandse eenheden, gelegen om en nabij de Grebbeberg, te ontlasten. De Fokker C X (nr. 719) nam de weg tussen Rhenen en Wageningen onder vuur en de Fokker C V (nr. 594) kon een vijandelijk doel bij Wageningen bombarderen. De andere toestellen moesten zonder resultaat terugkeren.

Duitse artillerieopstelling te Wageningen op de hoek Englaan/Belmontelaan, 12 mei 1940 (Collectie Stichting Kennispunt Mei 1940).

Door het hevige afweervuur van de Duitsers moest het C V-toestel met nummer 612 van Van Meel en Heideman na een voltreffer een noodlanding bij Echteld maken. Na de aanval op de Duitse opstellingen keerden de overige Nederlandse toestellen terug naar Soesterberg waar, ondanks de aangebrachte versperringen, werd geland en overnacht. De volgende morgen vlogen de vliegtuigen (op één beschadigde na) terug naar de hulpvliegvelden.

Inmiddels kon de toestand bij de Grebbeberg als zeer kritiek worden beschouwd en met alle mogelijke middelen werd gezocht naar ondersteuning vanuit de lucht. Rond 16.45 uur konden de drie beschikbare G 1A-toestellen (303, 322 en 325) vanaf Schiphol een opdracht uitvoeren richting Wageningen om daar de vijandelijke stellingen te bestoken. Rond 17.10 uur werd gedurende een kwartier de vijand beschoten met de acht aanwezige mitrailleurs per vliegtuig. Door heftig vijandelijk vuur werden de drie G-1A-vliegtuigen behoorlijk beschadigd. Op Soesterberg, waar na de aanval geland kon worden, moest één toestel (325) worden achtergelaten en afgeschreven omdat het te veel schade had opgelopen. Rond 18.30 uur volgde met drie Fokker C V-vliegtuigen een andere aanval vanaf het vliegveld Ruigenhoek op de westelijke rand van Wageningen. Bij Wageningen werden de toestellen aangevallen door drie vijandelijke jagers, waarbij twee C V-toestellen werden neergeschoten. Eén bij Opheusden en de ander in de omgeving van Rhenen. Hierbij sneuvelde de reservesergeant vlieger A.J.M. van Liempd (begraven op de erebegraafplaats op de Grebbeberg) en werd de reserve-tweede

luitenant T.J. Vrins krijgsgevangen gemaakt. Van Liempd werd overigens doodgeschoten toen hij zich wilde overgeven aan de Duitsers. Zijn toestel was in de Nude temidden van SS-eenheden terechtgekomen.

Fokker CV van sergeant- vlieger Van Liempd in de Nude (Collectie Stichting Kennispunt Mei 1940)

13 mei

Om 00.10 uur kwam bij de commandant van de Jachtgroep het bevel binnen dat om 04.30 uur zes C X-toestellen gereed moesten zijn om onder begeleiding van even zoveel D XXI-vliegtuigen een bombardementsvlucht uit te voeren richting de vijandelijke artillerieopstellingen bij Wageningen. De actie was tweeledig: niet alleen de vijand zoveel mogelijk schade berokkenen, maar ook de eigen grondtroepen morele steun in de rug geven. Het was namelijk de bedoeling om via Achterberg een tegenaanval met grondeenheden uit te voeren. Ondersteuning vanuit de lucht was dan onontbeerlijk.

De C X-toestellen kregen tevens ondersteuning van twee moderne Fokker G I.A.-toestellen. Het G I.A.-toestel met nummer 321 werd gevlogen door reserve-tweede luitenant-vlieger A. van Ulsen en het andere door reserve-tweede luitenant-vlieger F. Peetoom. Deze laatste twee hebben, net als de D XXI, de artillerieopstellingen succesvol weten te mitrailleren, maar kregen zelf ook enige treffers te incasseren. Uiteindelijk werd de samenstelling (door pech en reparatie werden de oorspronkelijk gevraagde aantallen niet gehaald) iets anders, namelijk:

vier C X-toestellen:

nummer 705 met Hofstede als vlieger en commandant en A-Tjak als waarnemer

nummer 711 (Asjes en Lewis)

nummer 700 (Van Luijk en Landman)

nummer 712 (Roxs en Ten Holder)

vijf D XXI-toestellen:

nummer 219 (Doppenberg als commandant)

nummer 244 (J.W.Th. Bosch)

nummer 240 (B. van der Stok)

nummer 235 (J.C. Plesman)

nummer 242 (P. Smits)

Vanaf Amsterdam werd er over Loosdrecht, De Bilt, Doorn naar Rhenen/
Wageningen gevlogen.

Het volgende relaas geeft aan hoe een Nederlandse vlieger zijn actie beleefde en dit heeft vastgelegd:

'Met een boog vliegen we om Utrecht heen, volgen nagenoeg de Kromme Rijn en daarna de Rijn bezuiden Amerongen. Ten noorden van ons ligt de Utrechtse Heuvelrug, die van mij uit de lucht nog nooit zo hoog heeft toegeschenen. Boven ons strekt zich een effen grijs wolkendek uit, waar boven, naar pas later bleek, zich vele vijandelijke jagers ophielden.

Plotseling, voor de toeschouwer op de grond komen we van achter de Grebbeberg te voorschijn en beginnen te stijgen naar ongeveer driehonderd meter. Nog enige ogenblikken, dan zijn we boven het doel van onze vlucht, de bossen van Wageningen. Snel overzie ik het escadrille, het verband blijft goed gehandhaafd, de waarnemers zijn druk in de weer. Onverwachts bewegen zich vanaf de grond talrijke vurige strepen naar ons toe, we worden beschoten met luchtdoelgeschut en mitrailleurs. Rustig gaan we door, nu terugkeren, terwijl we boven ons doel zitten, is toch al te gek. Op hun beurt zenden onze jagers talrijke vurige strepen naar de bossen onder ons, bijna gelijktijdig met de bommen die de waarnemers nu laten vallen. Telkens wanneer er één ontploft, krijgt mijn toestel een behoorlijke tik, zweven we even boven onze stoeltjes. Grote vlammen schieten op vele plaatsen uit het bos omhoog, gevolgd door wolken aarde. Het is raak geweest, we worden niet meer beschoten en wanneer we laag over de heuvels richting Zeist weg vliegen, stijgen achter ons grote rookwolken uit het brandend bos omhoog'.

Kapitein Schmidt Crans schreef later in een rapport het volgende over deze actie:

'De vliegers hebben ten westen van Rhenen veel Nederlandse militairen en voertuigen waargenomen, die volkomen ongedekt stonden. Tussen De Grebbe

en Wageningen hebben zij weinig van de vijand gezien; alleen ten oosten van de Grebbeberg is 'enige' vijand onderkend. Wageningen was sterk bezet; men heeft vele mitrailleuropstellingen waargenomen, waarop - na het bombardement-verschillende malen is aangevallen. De vliegtuigmitrailleurs hebben goed gewerkt. De klacht van de vliegers is, dat zij meer malen door eigen troepen zijn beschoten.' Zij hadden voorts grote ongedekte troepenconcentraties rond Amerongen waargenomen.

Door de vele acties sinds 10 mei begon zowel het materieel als de bemanning op haar laatste benen te lopen. Het was dan ook niet vreemd dat Schmidt Crans zijn rapport afsloot met de woorden: 'Geef ons nieuwe vliegtuigen'.

Na de hierboven omschreven actie vlogen de D XXI-toestellen naar Buiksloot, waar zij tegen 05.00 uur in de morgen arriveerden. De vier C X-toestellen vlogen zonder begeleiding door naar het vliegveld Bergen nabij Alkmaar, waar zij vandaan kwamen. De twee G 1-toestellen waren reeds om 04.45 teruggevlogen naar Bergen.

Door de kritieke toestand waarin de Grebbelinie verkeerde was het niet meer dan logisch dat de commandant van het Veldleger, luitenant-generaal J.J.G. baron van Voorst tot Voorst, met een nieuw verzoek kwam om een aanval op de vijandelijke linie uit te voeren. De Commandant Luchtverdediging (de hoogste militair in rang van de Nederlandse luchtmacht), luitenant-generaal P.W. Best, deed vervolgens een beroep op de nog aanwezige vliegers om opnieuw zo'n actie voor te bereiden. Ondanks de grote risico's die werden genomen met oververmoeidheid waren er genoeg vrijwilligers om aan deze zeer riskante missie te voldoen. Kapitein Schmidt Crans kon de volgende personen en D XXI-toestellen beschikbaar stellen:

nummer 212 (A.M. van de Vaart, commandant)
nummer 224 (F.C. Bik)
nummer 236 (H.B. Sitter)
nummer 240 (A.F. Postma)
nummer 242 (B. de Geus)

Vanuit Bergen kwamen opnieuw vier C X-vliegtuigen, die omstreeks 11.30 uur in de morgen zich vervoegden boven Buiksloot. Het betrof de volgende nummers van de C X-toestellen:

nummer 705 (S.J. Postma en A-Tjak)
nummer 712 (Kool en Salomé)
nummer 711 (Rombach en Lewis)
nummer 713 (De Laat en Van der Heijden).

Sinds 10 mei werd bij operaties de zogenaamde Huisje-Boompje-Beestje- (Hu-Bo-Bé) tactiek gevolgd. Dit hield in dat zo laag mogelijk over de grond werd gevlogen om aan eventuele waarneming van hoger vliegende vijandelijke eenheden te ontkomen. Deze tactiek heeft goed gewerkt gedurende de meidagen van 1940 en dan in het bijzonder richting de Grebbeberg.

Van deze vlucht, die rond 11.30 een aanvang nam, is het een en ander vastgelegd.

Tweede luitenant S.J. Postma schreef:

'Deze keer vlieg ik het eerste toestel van het escadrille; we besluiten dezelfde weg te nemen als de eerste keer, daar deze het meest verrassend werkt en verrassing is het enige middel voor ons, dat nog kans van slagen heeft. Langer dan gewoonlijk is de handdruk van onze commandant, dieper in ons gemoed trilt de Hu-Bo-Bé-roep van de mannen, die ons de weg naar het veld zien aftaxiën. Grote rookwolken stijgen boven de heuvelrand omhoog, richting Amersfoort en richting Wageningen. Wanneer we beoosten Wijk bij Duurstede de Rijn naderen, zien we de oorsprong van de laatst genoemde rookwolken. Het is Rhenen dat brandt. Temidden van een vuurgloed, rossig gekleurde vlammen en rookwolken, instortende huizen, staat de Cuneratoren nog ongeschonden.'

De weg tussen de Grebbeberg en Wageningen werd eerst gebombardeerd door de C X en daarna gemitrailleerd door de D XXI-toestellen. Hevig vijandelijk vuur viel hun ten deel, wat het hun onmogelijk maakte om de gevolgen van de actie goed te analyseren. Gelukkig trof men tijdens deze vlucht geen vijandelijke vliegtuigen aan.

Door alle uitgevoerde vluchten waren zowel de vliegers als het grondpersoneel aan het eind van hun Latijn. Die dag werd er dan ook na deze vlucht niet meer gevlogen richting de Grebbeberg.

14 mei

In de nacht van 13 op 14 mei werd de Grebbelinie opgegeven als de verdedigingslinie voor de Nederlandse strijdkrachten. Het leger trok zich nu terug in de meer westelijk gelegen Vesting Holland. Dit had uiteraard ook zijn consequenties voor de luchtsrijdkrachten. Het Nederlandse opperbevel was bang voor het feit dat de Duitsers het IJsselmeer zouden oversteken en in Noord-Holland aan wal zouden komen. Om die reden werden de hulpvliegvelden Buiksloot en Middenmeer (dit laatste vliegveld al op 12 mei) en het vliegveld Bergen geëvacueerd. Bemanning en materieel van Buiksloot werden nu ondergebracht op Schiphol en die van Bergen op het nog steeds niet ontdekte Ruigenhoek bij Noordwijkerhout.

Van Schiphol uit werden er nog verkenningsvluchten uitgevoerd door vier Fokker

G I-toestellen naar het gebied Utrecht, Wijk bij Duurstede en de Grebbe (Elst). Deze vlucht begon iets na 07.00 uur en eindigde vlak voor 08.00 uur, toen de vliegtuigen terugkeerden. Daarna was nog maar één toestel gevechtsklaar. Ook werden er nog door de D XXI-toestellen vanuit Schiphol twee verkenningsstochten uitgevoerd. Beide malen met vijf vliegtuigen die ver westelijk van het Grebbefront bleven. De eerste vlucht vertrok iets na 07.00 uur van Buiksloot en keerde om 07.45 uur terug op Schiphol. De tweede groep vertrok om 10.45 van Schiphol en keerde rond 11.20 terug op hetzelfde vliegveld. De eerste vlucht voerde de operatie uit rond Utrecht en Zeist. De tweede groep bleef op de hoogte van Breukelen, De Bilt, Wijk bij Duurstede en IJsselstein. Alle vluchten van deze morgen hadden niet veel bijzonders waargenomen. Ook nog twee C V-toestellen hebben op deze datum verkenningsstochten uitgevoerd richting het oosten. Eén toestel werd nog aangevallen bij Doorn en liep talloze treffers op. Het zicht was slecht, waardoor verder niet veel kon worden waargenomen.

Op deze datum vond de capitulatie plaats van de Nederlandse strijdkrachten. Dit betekende ook dat de nog resterende vliegtuigen (ongeveer 45) de strijd moesten staken. De meeste van deze toestellen zijn toen in brand gestoken om te voorkomen dat ze in vijandelijke handen zouden vallen. Een aantal is toch nog in Duits bezit gekomen.

Jammer genoeg hebben de vluchten militair gezien weinig schade kunnen berokkenen aan de vijandelijke stellingen en eenheden. Kortstondig zorgden de acties vaak wel tot enige verwarring bij de Duitsers, maar lang niet zoveel als de Duitse luchtaanvallen met Stuka-gevechtsvliegtuigen bij de Nederlandse troepen. Wel was het vaak voor de Nederlandse troepen in de Grebbelinie een morele steun in de rug dat zij ook vanuit de lucht enige bijval konden ervaren.

Voor zijn inzet gedurende de meidagen van 1940 werd het Wapen der Militaire Luchtvaart het ordeteken Ridder der vierde klasse van de Militaire Willemsorde toegekend. Een blijk van grote eer, omdat de Militaire Willemsorde de hoogst mogelijke dapperheidsonderscheiding is die men in Nederland kan verkrijgen. Aan twee vliegers werd ook persoonlijk een Militaire Willemsorde verleend, maar dat betrof acties die niet tussen Rhenen en Wageningen plaatsvonden maar elders in het land.

Wel werden er diverse andere dapperheidsonderscheidingen toegekend. Het betrof de Bronzen Leeuw, het Bronzen Kruis en het Vliegerkruis. Willekeurig zal ik er een paar noemen.

Zo kreeg bijvoorbeeld S.J. Postma de Bronzen Leeuw, H.M. Schmidt Crans het Bronzen Kruis en J.W.Th. Bosch en M.G. A-Tjak het Vliegerkruis.

Postuum werd aan de gesneuvelde reserve sergeantvlieger A.J.M. van Liempd de Bronzen Leeuw toegekend.

Voor wie een gedetailleerder overzicht wil hebben over de feitelijke inzet, verwijs ik graag naar de hieronderstaande publicaties. Weest u er zich wel van bewust dat sommige situaties niet altijd goed zijn vastgelegd en daarom moeilijk te achterhalen. Op de site van www.grebbeberg.nl staat overigens een zeer aanbevelenswaardige publicatie. "De luchtverdediging in de Grebbelinie bij Rhenen en Wageningen tijdens de meidagen van 1940" door A.M.A. Goossens is een absolute aanrader voor de echte liefhebber. Deze persoonlijke studie geeft een compleet beeld van de Nederlandse inzet gedurende de in de titel omschreven periode.

Grafsteen van de gesneuvelde sergeantvlieger Van Liempd op de erebegraafplaats Grebbeberg.

Literatuur

Molenaar, F.J; De luchtverdediging in de meidagen 1940, twee delen ('s-Gravenhage 1970)

Hans Vos; Onze Vliegers in mei 1940 (Amsterdam 2009)

Wim Schoenmaker en Thijs Postma; Mei 1940, de verdediging van het Nederlandse luchtruim (Amsterdam 1985)

Peter Grimm, Erwin van Loo en Rolf de Winter (redactie); Vliegvelden in oorlogstijd. Nederlandse vliegvelden tijdens bezetting en bevrijding 1940-1945. Nederlands Instituut voor Militaire Historie (Den Haag 2009)

Herman Amersfoort en Piet Kamphuis (redactie); Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied. Nederlands Instituut voor Militaire Historie. Tweede herziene druk ('s-Gravenhage 2005)

Maalderink, P.G.H; De Militaire Willemsorde sedert 1940; (1982 Sijthoff Pers)

Meijer, H.G; Bronzen Leeuw/Bronzen Kruis, militaire dapperheidsonderscheidingen (Amsterdam 1990)

Meijer, H.G. en Vis, R; Het Vliegerkruis. Voor initiatief, moed en volharding. (Amsterdam 1997)

Wijn, J.W; De Militaire Spectator, maandblad voor krijgswetenschap. De lucht oorlog in Nederland in de meidagen van 1940 ('s-Gravenhage 1948).

Koninklijke onderscheiding voor H.B. (Henk) Gieszen

Op woensdagavond 24 februari 2010 liep de bovenzaal van Hof van Rhenen helemaal vol met leden en niet-leden om te kijken en te luisteren naar de films over Oud Rhenen, gemaakt door de vader van, en getoond door Martin Schoemaker, met medewerking van Piet Hovestad. Uiteindelijk moeten er zo'n 160 tot 170 belangstellenden zijn geweest. Een absoluut record in de geschiedenis van de lezingavonden van onze vereniging.

Voorafgaand aan de filmvertoning zou aandacht worden geschonken aan het 25-jarig bestuursjubileum van Henk Gieszen. Het was voor de aanwezigen een verrassing dat burgemeester drs. J.H.A. (Joost) van Oostrum in een speech Henks verdiensten voor de Rhenense gemeenschap memoreerde en vervolgens mededeelde dat het Hare Majesteit had behaagd Henk te benoemen tot Lid in de Orde van Oranje Nassau. Daarna speldde de burgemeester hem de bij de onderscheiding horende versierselen op.

Henk ontving de onderscheiding tevens voor zijn activiteiten in de Stichtingen Beiaard Cuneratoren, Cuneragilde Rhenen en Welzijn Ouderen Rhenen.

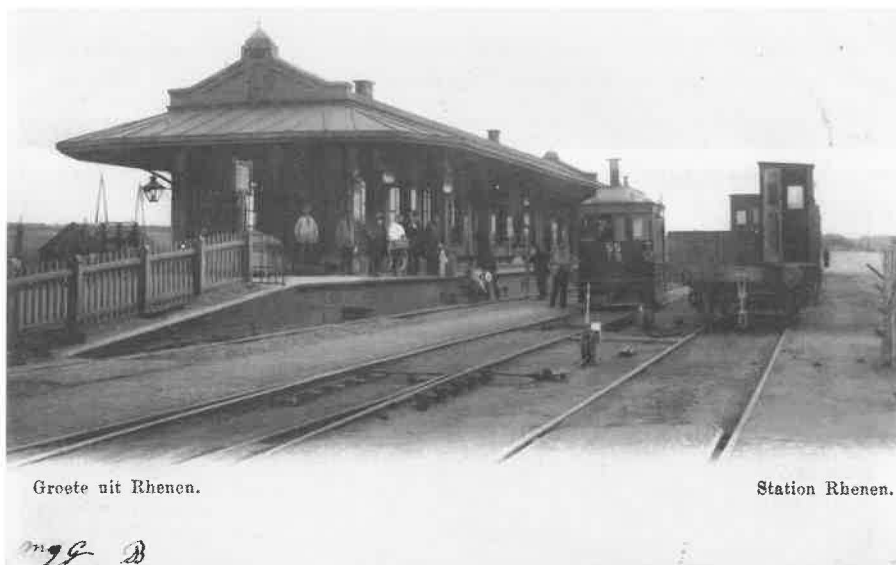
Prentbriefkaart met onbekende afbeelding van het trein-/tramstation te Rhenen

Ad J. de Jong

Enige tijd geleden kwam mij op een verzamelaarsbeurs een prentbriefkaart onder ogen met een trein-/tramstation met als tekst: 'Groete uit Rhenen – Station Rhenen'.

Naast dit station staat een tramstoomlocomotief met als nummer SS (Staats Spoor) 19. Op de achterkant van de kaart stond tekst in het Nederlands en Frans, uitgegeven door de Algemeene Postvereniging (Union Postale Universelle).

Nu had ik in mijn verzameling eveneens een kaart van het station te Rhenen met dezelfde tekst en uitgever. Ook hier stond een tram op afgebeeld en op de achtergrond het viaduct te Rhenen. Laatstgenoemde kaart kon dus niet missen: dit was het 'echte' treinstation te Rhenen, zoals dat er ooit geweest was.

Achterkant van trein-/tramstation Ede-Wageningen met stoomtramlocomotief SS 19, abusievelijk hier aangeduid als 'Station Rhenen'.

Bij nader onderzoek^{1,2} bleek dat de eerstgenoemde kaart het station Ede-Wageningen betrof en niet dat van Rhenen, echter dit keer gefotografeerd van de achterkant. Ter vergelijking is een prentbriefkaart afgebeeld van dit station,

Het treinstation Rhenen, dat tevens een verbinding had met het tramstation en de tramremise te Rhenen, maar nu zoals gebruikelijk gezien vanaf de voorkant. Op de eerstgenoemde kaart was dus ontegenzeggelijk het station Ede-Wageningen en niet dat van Rhenen afgebeeld.

De voorkant van station Ede-Wageningen

Even werd nog gedacht dat het hier zou kunnen gaan om het tramstation van Rhenen. Echter, er was ooit wel een wachtkamer c.q. koffiehuis naast de remise van de tram, maar dat was een klein gebouwtje, waarvan eveneens afbeeldingen als het NBM-station op prentbriefkaarten bekend zijn³.

Al met al toch een unieke 'Rhenen'-prentbriefkaart voor verzamelaars.

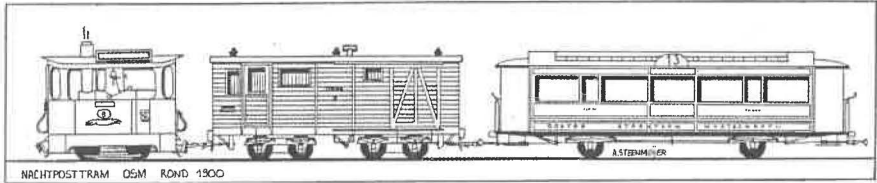
Fotokaart met tramstation/koffiehuis en tramremise te Rhenen en een geparkeerde elektrisch aangedreven tram.

Er is een groeiende belangstelling bij prentbriefkaartenverzamelaars voor ook de achterkant van de kaarten. Zo komen we erachter wie de kaarten heeft uitgegeven, maar ook treft men postaal interessante informatie aan op kaarten die 'gelopen' hebben, die zijn verstuurd dus. Zo hadden de treinen en trams veelal een aparte postwagen, waarin de post werd gesorteerd en afgestempeld. Hierbij werd zowel op de trein als op de tram gebruikgemaakt van zogenaamde blokstempels met vermelding van het traject, zoals bij de tram Rhenen-Driebergen of Rhenen-Arnhem of bij de trein Nijmegen-Amsterdam (zie afbeeldingen).

Er zat op de postwagen een brievenbus, waarin de post kon worden gedeponeerd.

Voorbelden van tram- en treinblokstempels op prentbriefkaarten

Tekening van een stoomtram met postwagon (A. Steenmeijer)

Achterop de kaart van het NBM-tramstation te Rhenen (zie eerdere afbeelding) bevindt zich de volgende tekst:

'Lieve Broertje

We feliciteren je allen hartelijk met je verjaardag. Als je in Rhenen komt, gaan we nog eens in die tram zitten. Wat zul je een pret hebben op je verjaardag. Allemaal hart. Gr. Vanop de tante Neeltje (?).

Tante Janna'

Het blokstempel (datum 19 mei 1931) geeft het traject Nijmegen-Amsterdam aan. Deze prentbriefkaart van het tramstation bij de remise en met tram is dus in Rhenen op de trein gepost (en niet op de tram).

Toen op 28 juni 1887 het sluitstuk Wageningen-Rhenen gereed kwam, bestond er een tramverbinding over de Utrechtse Heuvelrug tussen Utrecht en Arnhem via Driebergen-station en Rhenen. Deze lijn werd aanvankelijk geëxploiteerd door de Ooster Stoomtram Maatschappij (OSM), welke 1 januari 1927 overgenomen

UITG. NAUTA, VELSEN. 1807.

Station en Viaduct, - RHENEN.

Opstomende tram naar de remise in Rhenen

werd door de Nederlandsche Buurtspoorweg Maatschappij (NBM). Ook tussen Wageningen en station Ede-Wageningen was er een tramverbinding. Oorspronkelijk hadden de trams van de OSM en de NBM aparte postbagagewagens (zie tekening van A. Steenmeijer). In de zomer van 1909 verschenen er echter de eerste benzine-elektrische motorwagens, de zogenaamde 'Benzo's', die vanaf 1910 door de OSM werden ingezet.

In de motorwagen was een postafdeling en een bagageruimte, hetgeen een apart rijtuig met dat doel bespaarde. De postmensen echter werkten liever in een postwagen dan in deze lawaaierige motorwagens.

Na 1913 echter deden de elektrische motorwagens steeds meer hun intrede en werden de Benzo's omgebouwd. In 1924 was de hele lijn met elektrische tram berijdbaar. De elektrische tram heeft tot 1937 het hele traject Utrecht-Arnhem bereiden. Toen werd het personenvervoer tussen Arnhem via Rhenen naar Utrecht geleidelijk aan door een vaste busdienst overgenomen, beginnende met het traject Rhenen-Arnhem in 1937. Uitgebreid is de tramlijn over de Utrechtse Heuvelrug beschreven door H.P. Deys⁴ in Rhenen en de Tram (Oud Rhenen 1981) en door A. Steenmeijer⁵ in zijn boek Trams langs de Utrechtse Heuvelrug.

Bronnen

- 1.R.H. Nijhoff, *Ede – Zo was het* (Ede 1997)
- 2.H. de Herder, H.A. van Lith en A.J.J. Bink, *Trams en Tramlijnen – Stoomtrams in het centrum van Nederland* (Rotterdam 1973)
- 3.A.J. de Jong en H.P. Rozema, *De Posthistorie van Rhenen, Elst en Veenendaal* (Rhenen 1989)
- 4.H.P. Deys, *Rhenen en de Tram*, gepubliceerd in Oud Rhenen 1981
- 5.A. Steenmeijer, *Trams langs de Utrechtse Heuvelrug* (Schoorl 1983)

De lagere landbouwschool in Achterberg (1948-1959)

Hans Blankestijn

Het rapport Cramer uit 1940

Na de verwoestende meidagen van 1940 werd de wederopbouw van Rhenen voortvarend aangepakt. Kort na het begin van de oorlog werd daartoe de Grebbecommissie geïnstalleerd. Die commissie stond onder leiding van Jacob Cramer, directeur van de Vereniging Opbouw Drenthe en onderzocht de gevolgen van de oorlogsschade voor de bevolking van de gemeente Rhenen. Er kwam al snel een rapport met een aantal conclusies en aanbevelingen. De conclusies waren hard: "Het landbouwbedrijf in de gemeente Rhenen is achterlijk, de industriële ontwikkeling van Rhenen gaat moeizaam, de werkloosheid, vooral in Elst, is betrekkelijk groot en de middenstand, zwaar onder de hypotheek, voert al vele jaren een harde strijd om het bestaan".

Aanbevelingen voor het onderwijs in Rhenen

Het rapport Cramer bevatte ook een paragraaf met aanbevelingen voor het onderwijs in Rhenen. Men constateerde vooral een gebrek aan goed vervolgonderwijs in Rhenen, in het bijzonder het nijverheidsonderwijs, zoals het beroepsonderwijs toen werd genoemd. In het nijverheidsonderwijs scoorde Rhenen heel laag. Zo bleek in Rhenen slechts 0,59 leerling per duizend inwoners deel te nemen aan het nijverheidsonderwijs voor meisjes. Ter vergelijking: in Jutphaas was dit promillage 3,66 in Bodegraven 13,75 en in Harderwijk zelfs 24,18. Cramer zag het nijverheidsonderwijs als een probaat middel tegen het ongeschoolde werken in de regionale industrie, zoals zoveel kinderen dat direct na de lagere school deden. Vooral de fabrieken in Veenendaal waren erg aantrekkelijk voor de meisjes die de lagere school gingen verlaten. Cramer had drie aanbevelingen. Het gemakkelijkst te realiseren waren eendaagse landbouwhuishoudcursussen in Elst, Achterberg en Rhenen. Daarnaast zou er een reguliere landbouwhuishoudschool in Rhenen moeten komen, niet alleen ten behoeve van meisjes in de gemeente Rhenen, maar ook voor de omringende regio. Ook pleitte hij voor voortzetting van de bestaande voorlichtingscursussen voor meisjes in Elst. Voor jongens stelde hij de oprichting voor van een avondteekenschool, een handelsavondschool en een lagere landbouwschool.

Landbouwwintercursus

Ondanks de concrete aanbevelingen van Cramer zou het nog tot 1948 duren voor

er een lagere landbouwschool in de gemeente Rhenen zou komen. Dat betekende echter niet dat er tot op dat moment helemaal geen mogelijkheden waren voor (aanstaande) boeren in Achterberg. Er was namelijk al een lange traditie van landbouw cursussen en zuivel cursussen. Lager landbouwonderwijs werd in Nederland gegeven vanaf het begin van de twintigste eeuw. In die tijd waren Rijkslandbouwers verantwoordelijk voor de opleiding van leerkrachten voor het landbouw-cursusonderwijs. Daarnaast gaven ze ook praktische voorlichting aan de boeren. Later heetten zij Rijkslandbouwconsulenten. In het begin van de twintigste eeuw was het vooral de heer J.A. van den Berg die zich inspande om toekomstige boeren zowel theoretisch als praktisch voor te bereiden op hun beroep. Hij was hoofd van de openbare Bantuinschool en had ook een landbouwbevoegdheid behaald. In 1908 begon hij met proefvelden waar bemestingsproeven konden worden uitgevoerd. Zo was er een veld voor de teelt van voederbieten bij Van de Westeringh op Remmerden en twee voor aardappelen, respectievelijk bij Van de Dikkenberg en Van Esseveld in Achterberg. Deze proefvelden waren niet alleen nuttig voor de leerlingen van de landbouw-wintercursus, maar ook boeren zelf konden daarmee hun voordeel doen.

De Rijkslandbouwleraar werd in Rhenen de wandelleraar genoemd. Die bijnaam had hij, omdat hij samen met meester Van den Berg de aanstaande boeren te voet ging bezoeken. Kwam de wandelleraar op een bedrijf, dan stak hij zijn wandelstok in de grond. Ging dit niet zo eenvoudig, dan was de conclusie: "Kalkgebrek". Hierdoor kreeg de wandelleraar nog een bijnaam: "Kalkprofeet".

De krant meldde in hetzelfde jaar 1908: "Maandagavond 16 maart werd in de openbare school alhier (dat was dus de oude Bantuinschool) de laatste les gegeven in dit seizoen van den Rijkslandbouwwintercursus. Een negental deelnemers hebben getrouwd de lessen gevolgd. Bij deze gelegenheid waren onder anderen tegenwoordig onze Burgemeester, de heer H.D. Hasselman, Rijkslandbouwleraar te Utrecht en eenige belangstellenden. De heer Van den Berg liet door de cursisten eerst een melkonderzoek doen. Bijzonder was het te zien hoe handig de deelnemers met de daartoe benodigde instrumenten omgingen. Daarna werd eene generale repetitie gehouden over grondsoorten en bemestingsleer". De heer Hasselman zei bij de diploma-uitreiking dat zijn verwachtingen in deze cursus niet beschaamd waren geworden. Hij drukte de deelnemers op het hart een voortdurende belangstelling te tonen en wenste de leerkrachten Van den Berg en Bussemaker verder veel succes met hun werk. Het deed de spreker bovendien genoegen dat ook het gemeentebestuur deze cursus een nuttige zaak vond. Ook het jaar daarna kon de krant melden dat een aantal cursisten een diploma had gekregen. Het waren Johan ter Haar, Herman Lammers, Jan J. Baars, G. van de Esteringh, J. van Laar, E. Baars en R. van Laar. Twee leerlingen kregen echter "wegens gebrek aan ijver" geen diploma. Zo ging het jaar na jaar. Soms was het moeilijk om voldoende

cursisten te vinden. In de mobilisatieperiode 1914-1918 waren enkele jongeren niet in de gelegenheid de cursus te volgen omdat ze in militaire dienst waren. Naast deze landbouwwintercursussen werden er ook verschillende zuivelcursussen gegeven. Hierbij ging het vooral om de techniek van het melken, de hygiëne en de kwaliteit van de melk. Meester Van den Berg bleef landbouwcursussen geven tot in 1935. Daarna nam meester Van de Waal, het latere hoofd van de openbare school in Achterberg, het van hem over. Dit bleef hij doen tot de lagere landbouwschool werd opgericht.

Een zuivelcursus bij de boerderij van Leccius de Ridder in 1933. Van links naar rechts staan hier Jos van de Scheur, Jelis van Laar, Kootje Schut. Voor hem zit Reinier van de Burg, dan volgt Evert van Laar, Jan van de Brink (op de kar), Daniels, Willem van Dijk (van de Grebbedijk), Marinus van de Scheur (op de kar), Henk van Dam (van de Nude), Sander Daniëls (zittend), Roef van Dijk en de enige vrouw in het gezelschap, Gerrie van Roekel. De man geheel rechts was een student theologie, de latere predikant Roelofsen uit Zeist. Hij fungeerde hier als voormelker om zo wat extra geld te verdienen. Waar hij die kennis van had, vermeldt de geschiedenis niet. (collecties H.P. Deys en H. van Dijk)

Wederopbouw

Het werd 1940. De oorlog woedde kort maar hevig in Rhenen en Achterberg, met alle bekende gevolgen van dien. Om tot een snelle oprichting van een lagere landbouwschool te komen stuurde het gemeentebestuur september 1941 een brief aan de “Commissie voor den sociaal-economische opbouw van het zuidoostelijke deel der provincie Utrecht”. Deze commissie ondersteunde de initiatieven van het

gemeentebestuur en bracht een positief advies uit aan de Rijkslandbouwconsulent, die uiteindelijk hierover moest beslissen. Een belangrijk punt was de huisvesting. Kon het gemeentebestuur een geschikt pand aanbieden? Normaal zouden de landbouworganisaties hiervoor zorgen, maar in deze moeilijke tijd ging dat niet. In eerste instantie dacht het gemeentebestuur aan een groot pand van de firma Van Wijngaarden in de Van Deventerstraat, dat onteigend was. Bij nader onderzoek bleek echter dat het waarschijnlijk toch weer zou moeten worden teruggegeven aan genoemde tapijtenproducent. Vervolgens kwamen enkele leegstaande lokalen in het schoolgebouw aan de Wilhelminastraat ter sprake. Maar ook dat kon niet doorgaan in verband met de vordering door de bezetter. Vervolgens gebeurde er niets meer. De oorlog ging verder en de tweede evacuatie van de Rhenense bevolking kwam dichterbij.

Elst of Achterberg

Pas in 1946 vatte men de draad weer op. Op 11 november van dat jaar was er een overleg op het gemeentehuis, waaraan naast B&W ook vertegenwoordigers van landbouworganisaties deelnamen. Belangrijkste conclusie van het gesprek was dat de school in Elst kon worden gevestigd. Daar waren twee lokalen van de openbare lagere school (het huidige Dorpshuis) beschikbaar. De nieuwe school zou een neutrale denominatie krijgen en bovendien een streekfunctie hebben richting de Betuwe, met het Utrechts Landbouw Genootschap (ULG) als bestuur. Aldus werd besloten. In september 1947 kwam het bericht van het ULG dat de toewijzing rond was. Alle lichten stonden op groen en men startte een sollicitatieprocedure voor het hoofd van de nieuwe school. Dit leidde tot de verkiezing van de heer Stegeman uit Lochem, maar deze zag vervolgens af van zijn benoeming. Na een kennismakingsbezoek aan Elst maakte hij in een brief duidelijk waarom hij Elst niet zo zag zitten.

“Edelachtbare Heer,

Ons bezoek aan Rhenen (Elst!) is een desillusie geworden. Toen ik indertijd in Rhenen solliciteerde, dacht ik dat huis en school allebei in Rhenen zouden staan. Bij onze kennismaking op 27 september jl., vernam ik, dat er school gehouden zou worden in Elst, maar tot Zaterdag jl. heb ik in de mening verkeerd, dat we een huis in Rhenen zouden krijgen. Na ons bezoek aan U, we hadden toen alleen nog maar een wandeling gemaakt door Rhenen, zijn we doorgereisd naar Elst. Dit dorp kenden we namelijk in het geheel niet. Maar zowel Elst als ons huis zijn ons erg tegengevallen. Nu ligt het volgens de Landbouwconsulent in Utrecht, ir. Riemersma, in de bedoeling dat er in de toekomst, hij sprak over een jaar of 5 à 6, een nieuwe school, met een huis, in Achterberg zal komen. Mochten we tot

zolang in Elst moeten wonen, dan zal ik voor een eventuele benoeming bedanken. We hebben een paar kleine kinderen, mijn vrouw is daardoor aan huis gebonden en wil in de bewoonde wereld blijven, de eerste jaren althans en zich vrij kunnen bewegen in de buurt. Verder is het huis in Elst veel te klein. Ook voelt mijn vrouw niets voor het sociale werk, waarover u sprak, omdat ze zich daarvoor in het geheel niet geschikt acht.

Van uw kant kan ik me voorstellen dat U de landbouwonderwijzer met zijn gezin in Elst wil hebben, maar zoals gezegd, ik kan de benoeming in dat geval niet accepteren.

Het spijt me heel erg, dat ik U en het Landbouw Genootschap Utrecht nu moeilijkheden bezorg. Mijn enigste excuus is, dat ik altijd heb gemeend, dat ik in Rhenen een woning zou krijgen."

Welke rol deze brief heeft gespeeld is niet duidelijk, maar een paar maanden later was er geen sprake meer van Elst als vestigingsplaats, maar van Achterberg. Er kwam een nieuwe procedure, deze keer met meer succes. De eerste directeur van de school werd de heer H. Schuiling uit Eexterzandvoort bij Gieten. Zijn kennismaking met Rhenen verliep wel goed en de burgemeester van Rhenen bood zelfs bemiddeling aan om de opzegtermijn van de heer Schuiling bij zijn school in Anloo te bespoedigen. Aldus geschiedde en met ingang van het schooljaar 1948-1949 ging de lagere landbouwschool in Achterberg, acht jaar na het rapport Cramer, eindelijk van start. Men maakte voorlopig gebruik van twee lokalen van de openbare lagere school aldaar (ook dat is nu een Dorpshuis), met het idee dat na enkele jaren wel een nieuw schoolgebouw zou worden gebouwd. De lagere landbouwschool was een vierjarige opleiding die volgde op het zevende jaar van de lagere school. Het was een parttime opleiding. In het eerste jaar ging men twee dagen in de week naar school en in de daaropvolgende drie jaren één dag per week. Na acht jaar lager onderwijs had men direct toegang tot de tweede klas.

Leerlingaantallen

De nieuwe school adverteerde regelmatig in dagblad De Vallei. Voor inlichtingen en aangifte kon men terecht bij het hoofd H. Schuiling, Bruine Engseweg 21, Rhenen en bij de bestuursleden Lagerweij op Prattenburg en G. van Rooijen, Nieuwe Kanaal 1 te Wageningen. Het leerplan bevatte verrassend veel algemene vakken zoals, rekenen, taal, aardrijkskunde, geschiedenis en biologie. Daarnaast was er vakkennis in theorie en praktijk, maar ook maatschappijleer en gymnastiek. Voor de praktijklessen had iedereen thuis een proefveldje, waarop proeven werden gedaan met gewasbescherming, bemesting en assortimentskennis. Zo nu en dan kwam meester Schuiling op bezoek om de resultaten daarvan in ogen-schouw te nemen. Gediplomeerden van het eerste uur waren Gerard van Essen,

Lagere Landbouwschool

Achterberg—Rhenen

Leerlingen, die zeven klassen van de Lagere School hebben doorlopen, kunnen toegelaten worden tot de eerste klasse der Lagere Landbouwschool.

Inlichtingen en aangifte bij onderstaande adressen :

H. SCHULING, Bruine Ingseweg 21, Rhenen,
Hoofd L. L. S.

J. LAGERWEIJ, Prattenburg.

G. VAN ROOIJEN, Nieuwe Kan. 1, Wageningen.

Een advertentie van de lagere agrarische school in 1950 (collectie Hans Blankestijn)

O. L. School te Achterberg, Gem. Rhenen.

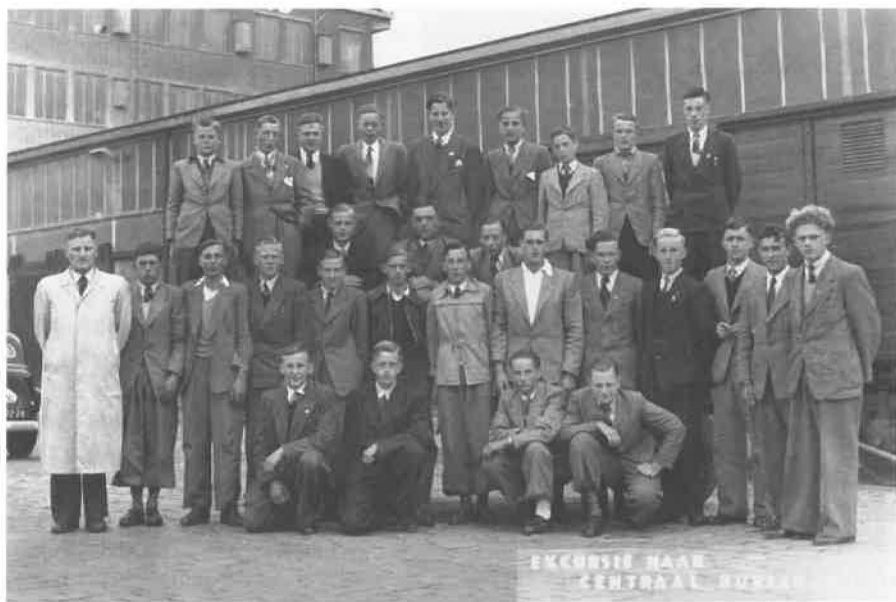
De openbare lagere school in Achterberg huisvestte ook de nieuwe landbouwschool. Aan de linkerkant van het gebouw, bevonden zich de lokalen van de landbouwschool. (collectie Hans Blankestijn)

Gijs Nieuwenhuizen, Jan Rijkse, Frans Hoksbergen, Piet van Huigenbosch, Teus Ploeg en Jan van Ginkel. Vanaf het eerste jaar waren er niet echt veel leerlingen. Het aantal schommelde rond de veertig, verdeeld over vier leerjaren. Dat was een zorgelijke situatie, voor de school, maar zeker ook voor het hoofd zelf. Ondanks advertenties en een goede naam was het potentiële aantal leerlingen voor de school domweg te klein. Mede door die onzekerheid solliciteerde het hoofd al vanaf 1951 naar andere functies. Tegelijk probeerde hij de school verplaatst te krijgen naar een plek waar mogelijk meer leerlingen naar toe zouden komen. Dat was een plek tussen de Cuneraweg en de straatweg tussen Elst en Veenendaal. Het was de plek waar later het verpleegstershuis van het Julianaziekenhuis zou komen. Vooral voor leerlingen uit Veenendaal en Amerongen zou deze plek aantrekkelijker zijn. Maar bij navraag in de omliggende gemeenten bleek van een mogelijke aanwas van leerlingen totaal geen sprake te zijn, zodat dit plan niet doorging. Uiteindelijk vertrok Schuiling in 1954. Hij werd opgevolgd door de heer H. Polstra. Die bleef tot november 1958. In die tijd waren er ook de docenten H. Bos en J.H. de Roder. Intussen werd het aantal leerlingen zo laag, dat men serieus overwoog de school op te heffen. Ook de aanwezigheid van de lagere landbouwschool in Kesteren beïnvloedde het aantal leerlingen in Achterberg in negatieve zin.

jaar	1952	1953	1954	1955	1956	1957
leerlingen	45	42	42	36	37	35

Het einde

Toen Polstra in 1958 vertrok was het mogelijk om de heer W. Schepers aan te stellen als nieuw hoofd. Dat was beslist een geschikte kandidaat, maar het ULG vroeg zich af of het nog wel verantwoord was om hem aan te stellen in een periode dat het voortbestaan van de school zo onzeker was geworden. Een vaste aanstelling zat er al helemaal niet in. Hij kwam uiteindelijk toch, weliswaar in tijdelijke dienst en hij liet zijn familie voorlopig thuis in Emmen. Zelf ging hij in pensioen in Rhenen. De subsidie van het Ministerie van LNV werd beëindigd met ingang van 1 september 1959. Dit betekende het einde van de school. Voor Schepers werd een baan gevonden bij de lagere landbouwschool in Kesteren. Later zou hij daar zelfs directeur worden. De school in Kesteren bestaat nog steeds en is nu een onderdeel van het agrarische opleidingscentrum Helicon Opleidingen.

Er zijn volgens een aantal oud-leerlingen van de Landbouwschool indertijd geen klassenfoto's gemaakt. Een van de weinige bewaarde afbeeldingen, waarop ook het hoofd van de school Schuiling is afgebeeld, betreft een excursie van twee klassen van de Landbouwschool naar Rotterdam in de jaren vijftig. Het Centraal Bureau, onderdeel van CEBECO, was verantwoordelijk voor de levering van mengvoer aan de landbouwcoöperatie van Rhenen. Zittend zijn afgebeeld Johan Elenbaas, Steven Boonzaaijer, Theo Sipman en Jan Rauw. Op de tweede rij staat links meester Schuiling met verder onder anderen Jan de Ridder, Henk van de Scheur, Niek van de Catangelino, Dick Hendriks, Meindert Lavieren, Bart Lindner, Gerard van Rooijen en Kees Sukkel. Op de derde rij: Rijk Vonk, Geurt van de Scheur, Jan van Aggelen, Piet van Dreven, een onbekende, Peet van Dam, Teus Elenbaas, Frans van de Scheur en Arend van Zetten. (collectie J. Elenbaas)

Geraadpleegde bronnen

Hans Blankestijn: *Onze schooljaren*, Rhenen, 2009.

Herdenkingsboek "50 jaar Landbouw-coöperatie te Rhenen", 1966.

H.P. Deys: *Achter Berg en Rijn*, 1981.

Oud archief van de gemeente Rhenen.

Diverse artikelen uit *De Amerongsche Courant*, 1908-1916.

Dit artikel is het vierde en laatste over Rhenen in de serie Elites 1747, 1787/1795, 1813 en 1848 in diverse plaatsen in de provincie Utrecht, een onderwerp geëntamerd door Landschap Erfgoed Utrecht naar aanleiding van een provinciaal onderzoek naar de 'witte vlekken' in de geschiedschrijving van de provincie Utrecht, zoals beschreven in 'Waard om te weten' door Mieke Heurneman, Utrecht 2007.

De bestuurders in Rhenen in het midden van de 19e eeuw

Willem H. Strous

In de jaren dat ik naar de middelbare school ging, begin jaren vijftig van de 20e eeuw, stond de Camera Obscura van Hildebrand, pseudoniem van Nicolaas Beets, predikant te Heemstede en Utrecht, op onze literatuurlijst. Het beeld dat Beets schetst heeft lange tijd mijn blik op de geschiedenis van de 19e eeuw in Nederland beïnvloed. Niet alleen de mijne, want wie heeft nooit gehoord van Pieter Stastok, vriend Nurks, Kees het diaconiemannetje of de zin 'hoe ver het was en hoe warm'? De Camera Obscura, uitgegeven in 1839, beschrijft het leven van de gegoede stand in die tijd. Staatkundig en economisch veranderde er toen nogal wat in Nederland.

Hoe was dat in Rhenen?

De samenvoeging van Noord- en Zuid-Nederland

Nadat in 1815 Napoleon definitief van het Europese toneel verdreven was en zijn levensavond sleet op het verafgelegen eiland Sint Helena, werd op het congres in Wenen besloten dat de noordelijke en zuidelijke Nederlanden moesten worden samengevoegd tot één koninkrijk, onder de prins van Oranje, zoon van de laatste stadhouder Willem V. Koning Willem I zou heersen over het grotendeels protestantse noorden en het merendeels katholieke zuiden. Dit laatste gebied, voorheen de Oostenrijkse Nederlanden en het prinsbisdom Luik, was vaak de speelbal geweest van grote mogendheden met Europese oorlogen als gevolg en de bedoeling was dat dat met de samenvoeging van de twee gebieden voorbij was. De Europese leiders in Wenen hadden echter geen rekening gehouden met de gevoelens en emoties van de zuidelijken, die zich overheerst zagen door de protestantse noorderlingen met een protestantse Oranjevorst als koning. Het gevolg was dat na een aantal jaren de latere Belgen naar afscheiding en zelfstandigheid streefden, hetgeen in 1831 uitmondde in wat de zuiderlingen de Onafhankelijkheidsoorlog noemden en de noorderlingen de Tiendaagse Veldtocht. Vele noordelijke vrijwilligers meldden zich voor de strijd tegen de zuiderlingen, waaronder de Utrechtse

student theologie Huibertus Jacobus Budding, bekend als de later in 1836 afgescheiden predikant in Zeeland, die geboren en getogen was in Rhenen als zoon van bierbrouwer, raad en wethouder Willem Budding¹.

Huibertus Jacobus Budding, 1810-1870 (coll. W.H. Strous)

Het duurde tot 1839 voordat Willem I de onafhankelijkheid, die al op 4 oktober 1830 door het Voorlopig Bewind in België was uitgeroepen, erkende, waarmee de scheiding tussen Nederland en België formeel een feit was. Er waren nu twee koninkrijken. In Nederland kwam, noodzakelijk vanwege de scheiding, een nieuwe grondwet en een gedesillusioneerde Willem I maakte plaats voor zijn zoon, de held van Waterloo. Deze Willem Frederik George Lodewijk, geboren in Den Haag op 6 december 1792 en overleden te Tilburg op 17 maart 1849, was in 1816 gehuwd met Anna Paulowna Romanova, dochter van tsaar Paul I, en zuster van de latere tsaar Alexander I van Rusland.

Vier grondwetten of wijzigingen daarop²

Willem II kreeg in zijn regeerperiode van 7 oktober 1840 tot zijn overlijden te maken met de politieke wensen van zijn landgenoten, die meer inspraak eisten in het landsbestuur. Ook zijn vader, Willem I, had aan die eisen al moeten toegeven. Toen deze in november 1813, na zijn jeugd vanaf 1795 in ballingschap te hebben doorgebracht met zijn ouders in Engeland en Duitsland, op het strand in Scheveningen landde, sprak hij er al over dat hij slechts een soeverein vorst wilde zijn 'onder waarborging eener wijze constitutie', maar in de praktijk had hij toch wat moeite met het naleven van de latere grondwetten. Met de grondwet van 1814 kwam er een volksvertegenwoordiging van 55 leden, benoemd door de Staten der provinciën; de Soeverein Vorst en de Staten-Generaal vormden samen de wetgevende macht. Met zijn inhuuldiging in 1815 tot koning der Nederlanden beloofde hij trouw aan een inmiddels gewijzigde grondwet, omdat Zuid- en Noord-Nederland waren samengevoegd. Er kwam een tweekamerstelsel, bestaande uit een Eerste Kamer, benoemd voor het leven door de koning, en een Tweede

Kamer met 55 leden uit het noorden en 55 leden uit het zuiden, benoemd door de provincies naar rato van het inwonertal. In de Provinciale Staten van Utrecht bleven de standen elk met 12 zetels vertegenwoordigd: de Ridderschap, de Steden en de Landelijke Stand. De 12 zetels voor de steden waren verdeeld over Utrecht met 6, Amersfoort met 3 en de drie kleine steden Rhenen, Wijk bij Duurstede en Montfoort ieder met 1 zetel. In de Staten van Utrecht zat voor Rhenen namens de stand van de Steden van 1814 tot 1827 Huibert Jan van Deventer, zoon van Jan Adriaan van Deventer en Sara Menso, gehuwd met Jacoba Menso.

In de vijfentwintig jaar daarna, tot zijn abdicatie in 1840, werd aan Willems macht en invloed als vorst geknabbeld. Zijn zoon, Willem II, kreeg meteen na zijn inhuldiging te maken met een in 1840 alweer gewijzigde grondwet, noodzakelijk geworden na de scheiding tussen Noord- en Zuid-Nederland in 1839. In deze grondwet werd weliswaar de ministeriële verantwoordelijkheid ingevoerd, maar dit betrof slechts de strafrechtelijke aansprakelijkheid van de minister voor zijn handelen. Wel moesten Koninklijke Besluiten en beschikkingen voortaan ook ondertekend worden door de betrokken minister. Het werd de aanzet tot de grondwet van 1848.

Tweede Kamerlid/burgemeester dr. H. Menso

Verschillende leden van de Tweede Kamer waren nog niet tevreden met de grondwet van 1839 en onder leiding van Thorbecke dienden in 1844 negen Kamerleden een uitgebreid en ingrijpend voorstel in, het zogenaamde Negenmannenvoorstel. De conservatief ingestelde Kamer nam dit voorstel niet in behandeling -34 van de 55 leden waren tegen -, omdat men van mening was dat een wijziging van de grondwet door de koning moest worden voorgesteld.

In de briefwisseling van Thorbecke wordt een tweetal keren de naam van het Rhenense Tweede Kamerlid dr. H. Menso genoemd. L.D. Storm te Leiden had Thorbecke geschreven dat men in Breda van plan was om hem uit erkentelijkheid een erepenning aan te bieden, maar Thorbecke is van mening dat zulk eerbewijs pas goed is na iemands overlijden. En, schrijft hij aan Storm, hoewel sommigen hem al wel politiek dood hebben verklaard - hij is inmiddels oud-Kamerlid -, heeft hijzelf zijn testament nog niet gemaakt. Zou men toch een medaille willen slaan, laat er dan een met negen beeltenissen maken, een verwijzing naar de Negenmannen. Maar nog beter zou het zijn, gaat Thorbecke in zijn brief van 15 juli 1845 verder, als men een half jaartje zou wachten tot Menso door een eigen, vollediger voorstel het Negenmannenvoorstel in de schaduw zou stellen³. Op 26 mei namelijk had Menso zich uitgesproken tegen het voorstel van Thorbecke c.s., omdat dat naar zijn mening zou leiden tot 'eene gedeguseerde republiek' (deguiseren = verbloemen). Menso had echter ook opgemerkt dat er in het grondwetsvoorstel onduidelijke bepalingen stonden die door de Negenmannen niet waren

uitgewerkt. Menso heeft de handschoen niet opgepakt.

In een tweede brief, van 24 oktober 1845 aan L.C. Luzac te Leiden⁴, evenals Storm een van de Negenmannen, schrijft Thorbecke dat het jammer is dat men niet Romme en Menso of Enschedé in de adrescommissie heeft geplaatst, welke commissie tot taak had een antwoord te formuleren op de troonrede. Thorbecke, niet herkozen tot Kamerlid, had graag de reactie van o.a. Menso willen horen. De Rhenense burgemeester heeft dus indruk gemaakt op Thorbecke.

Van conservatief tot liberaal in één nacht

Toen in februari 1848 in Frankrijk de revolutie losbrandde en gevolgd werd door revolutionaire bewegingen in Duitsland verklaarde Willem II zich in maart van de ene op de andere dag bereid tot een vergaande herziening of, zoals dat werd genoemd, ‘de koning werd in één nacht van conservatief tot liberaal’. Willem bleek beducht voor onrust in zijn land met gevaar voor zijn positie als vorst, kijkend naar wat er om hem heen in Europa gebeurde. Het duurde nog een half jaar voordat de grondwet op 3 november 1848 werd afgekondigd. In de Tweede Kamer stemden twee van de drie Utrechtse afgevaardigden, Kien en Menso, tegen de nieuwe grondwet; Von Santen noemde hen de ultra-behouders⁵. Toch zou het nuttig zijn, maar niet voor dit artikel, om na te gaan of Menso tegengesteld had als overtuigd monarchist of vanwege bepaalde onderdelen van de voorgestelde wijzigingen zoals de rechtstreekse verkiezingen of de vrijheden van onderwijs en, belangrijk voor een protestants kerkbestuurder, kerkgenootschappen. Een van de gevolgen van de nieuwe grondwet was namelijk dat de rooms-katholieke hiërarchie in 1853 hersteld kon worden. De nieuwe grondwet had veel overeenkomsten met het voorstel van de Negenmannen van 1844, waar Menso ook tegen had gestemd. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van eind november 1848 werd Menso niet herkozen. De belangrijkste bepalingen van deze grondwet leven wij nu nog na:

Staatsieportret Koning Willem II met de Grondwet van 1848 (coll. W.H. Strous)

- de leden van de Tweede Kamer, Provinciale Staten en Gemeenteraden worden rechtstreeks gekozen, al geldt dat kiezers en gekozenen hun welstand moesten bewijzen door aan te tonen een bepaald bedrag aan belastingen te betalen, het zogenaamde censuskiesrecht. De drie standen – ridderschap, steden en platteland – verdwenen.
- de leden van de Eerste Kamer worden gekozen door Provinciale Staten en niet meer benoemd door de Koning.
- de ministeriële verantwoordelijkheid aan de Kamer wordt ingevoerd, de koning is onschendbaar en de ministers zijn verantwoordelijk.
- een aantal grondrechten wordt genoemd: de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van vereniging en vergadering, van meningsuiting en van drukpers, alsmede de vrijheid van godsdienst.

J.R. Thorbecke, 1798-1872 (coll. W.H. Strous)

Reacties in Rhenen

Tot zover de internationale en landelijke toestand. Maar hoe reageren de Rhenenaren op al die staatsrechtelijke veranderingen? Niet, om kort te gaan. Als men zich al druk maakt dan is het om de belastingen. In de rapporten van de gouverneurs in de provinciën 1840-1849⁶ aan Zijne Majesteit de Koning komt in de wekelijkse en veertiendaagse verslagen Rhenen niet voor, en de provincie Utrecht slechts spaarzaam. In januari 1843 is het enige dat de Utrechtse gouverneur te melden heeft de uitgifte van een nieuw dagblad, het ‘Nederlandsch Avondblad’, eene alleszins vijandige geest tegen de Roomsche-Catholieke godsdienst ademende, dat wat spanningen heeft veroorzaakt. Er blijken wrijvingen te bestaan tussen protes-

tanten en katholieken en de gouverneur heeft het over een oligarchie, waarbij de ambten verdeeld worden onder een klein gedeelte van aanzienlijke families, en over een ambtenmonopolie. Hij bedoelt daar de protestantse overheersing mee. De gouverneur keurt deze gang van zaken af, maar legt zich erbij neer omdat ‘wat het maatschappelijk leven meebrengt slechts moeizaam veranderd kan worden’. Wat de gouverneur constateert is de beginnende onrust bij het protestantse deel van

de natie over het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie. Binnen de Rhenense verhoudingen, met het verwaarloosbare deel van de bevolking dat katholiek is, gaat men met deze zaak anders om. In 1837 volgt de katholieke Louis Libert de protestantse J.C.P.E. Menso op als secretaris van de raad. In 1841 is Libert ook plaatsvervangend kantonrechter en kantonnotaris.

In november 1843 rept de gouverneur over de terugkeer van de rust na de grote mate van onrust over de toestand van het vaderland in september en in dit geval gaat het over de politiek. In de provincie is vernomen dat de meerderheid van de Tweede Kamer tot gematigder ideeën is gekomen en het verzet tegen Zijne Majesteits regering heeft opgegeven. Hiermee zijn de gemoederen tot bedaren gekomen.

In het jaarverslag over 1844 maakt de gouverneur een minder vleeiende opmerking over de bestuurders in zijn provincie. Hij is van oordeel dat maar weinig hoofden van plaatselijke besturen ervan doordrongen zijn wat hun positie inhoudt en niet goed beseffen dat niets van hun bemoeienis is uitgesloten, waarbij hij echter opmerkt dat het moeilijk, zo niet onmogelijk is om goede personen voor de functie te vinden, gelet op de minimale bezoldigingen. Voor Rhenen zal dat anders gelegen hebben. Menso, burgemeester van 1843 tot 1872, zal goed op de hoogte zijn geweest van de inhoud van zijn functie als burgemeester, zeker omdat hij al sinds 1815 meedraaide in het stadsbestuur en het besturen werd hem met de paplepel ingegoten.

Als in 1863 Gedeputeerde Staten pleiten voor een betere salariering van de stadsbestuurders, schrijft Thorbecke nog dat het burgemeesterschap als een erepost is te beschouwen en dat daarom de jaarwedde geen beloning hoeft te zijn om de burgemeester een voldoende bestaan te verschaffen.

Onrust in Rhenen?

Over de openbare orde in dit en het volgende jaar 1845 merkt de gouverneur op dat niemand in zijn gewest, dus ook niet in Rhenen, zich interesseert voor staatkundige bespiegelingen of theorieën, behalve als er financiële vraagstukken besproken worden. Dezelfde ongeïnteresseerdheid betreft

Dr. Hendrik Menso, 1791-1872 (coll. H.P. Deys)

het ontwerp tot herziening van de grondwet, waarmee het Negenmannenvoorstel zal zijn bedoeld. Aan het eind van zijn jaarverslag over 1845 hoopt hij, voorzichtig formulerend, dat Zijne Majesteit overtuigd zal raken van de noodzakelijkheid om de grondwet te herzien.

Maar toch⁷ ... De spanningen lopen op en ook Rhenen krijgt er mee te maken. In maart 1848 gaat Willem II akkoord met uitbreiding van het wapen der marechaussee. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de toestanden in de landen om ons heen, waar revoluties losbranden of de angst daarvoor om zich heen grijpt. Ook Rhenen krijgt een brigadier en vier marechaussees. De gouverneur wil binnen acht dagen van het gemeentebestuur weten waar ze met hun paarden kunnen worden ondergebracht.

Op 29 september 1848 ontvangt het bestuur een brief van de gouverneur naar aanleiding van de gebeurtenissen in Duitsland en Frankrijk. Hij wijst op de bijna discretionaire, dat wil zeggen aan eigen inzicht en beslissing overgelaten, macht van het stadsbestuur ter beteugeling van onrust, zoals geregeld in de plaatselijke reglementen – waarvan in maart in de residentie doeltreffend gebruik was gemaakt door na de eerste samenscholingen alle verdere opstootjes onmiddellijk te verbieden. ‘De eerste plicht van het gezag in deze tijden’, zo schrijft hij, ‘is zoveel mogelijk zonder opzien op alle gebeurtenissen voorbereid te zijn en de allereerste vonken van rustverstoring uit te doven’. Daarom dienen de burgerwachten goed te worden ingericht, waarover de gouverneur binnen acht dagen bericht verwacht.

Burgemeester en wethouders van Rhenen antwoorden op dezelfde dag dat zij op 5 maart 1848 al omstandig hebben bericht dat in Rhenen geen burgerwacht bestaat, omdat zij het steeds onnodig en ondoelmatig beschouwd hebben om buitengewone en daardoor in het oog lopende maatregelen te nemen. Maar mocht de gouverneur hun mening niet delen dan zullen zij, ‘onder opoffering van onze persoonlijke overtuiging’, overgaan tot vorming van een burgerwacht. Waarop de gouverneur op 5 oktober beveelt om dadelijk over te gaan tot vorming van een burgerwacht, omdat zulks is voorgeschreven door de landsregering. Hij wijst erop

*Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso, 1794-1874
Rhenen (coll. H.P. Deys)*

tingen, H. van Ommeren, oud-schepen en H.J. Roghair, oud-vroedschap en oud-maire, om daarmee aan de slag te gaan. Het resultaat van hun werk wordt door de inmiddels ingehuldigde koning Willem I vastgesteld op 5 november 1815⁸. Artikel 1 zegt dat het bestuur der stad zal bestaan uit acht leden, waarvan twee leden burgemeester zullen zijn, met een gezamenlijke jaarwedde van *f* 400. Verder benoemt de raad een secretaris op een jaartracament van *f* 300, een stadsontvanger voor *f* 200 en zelf krijgen de raadsleden een presentiegeld van *f* 80. Op 3 januari 1816 vindt de wisseling van de wacht in het stadsbestuur plaats, terwijl op 16 augustus bij Koninklijk Besluit enkele vacatures worden ingevuld⁹. President-burgemeester wordt H.J. Roghair in de plaats van H.J. van Deventer, die wegens zijn gevorderde leeftijd ontslag heeft gevraagd; Dirk Sandbrink wordt 2^e burgemeester, Broers volgt C. Roghair op, die door maagschap verhinderd is zitting te nemen in de raad, en verder zien we dan Hendrik Menso, Willem Budding, Hendrik Huibert van Deventer en Gerard Everhard van der Zandt.

Zegel van G.E. van der Zandt, 30 augustus 1830, Oudarchief Rhenen 1337-1851 inv.nr. 812a (coll. W.H. Strous)

Door de benoeming van Sandbrink tot burgemeester is er een vacature en doordat Broers al op 29 maart is overleden, is er een tweede vacature (Hadden ze dat overlijden niet meteen door kunnen geven aan de koning?). Uit het drietal J.C.P.E. Menso, W.A. Buddingh en J. Metz wordt tot secretaris gekozen Johannes Christiaan Paulus Elisa Menso, die deze functie al sinds 16 februari 1814 tijdelijk vervult. Tot stedelijk ontvanger wordt voorgedragen en aangesteld Christiaan Roghair. Op 3 januari 1817 zijn H. van Ommeren en H. Lijster toegetreden tot de raad, waarmee het bestuur voltallig is. Onbekende namen zijn het niet, alle

deden ook al mee tijdens de Franse tijd. En voor zover ze niet zijn overleden, komen we de namen ook nog in 1848 tegen. Pas na de inwerkingtreding van de gemeentewet in 1851 zien we enkele nieuwe namen. Hendrik Menso blijft burgemeester tot 1872 en de wethouders Sandbrink en Ramondt blijven ook aan (zie bijlage 1).

Het kiescollege

In het stedelijk reglement van 5 november 1815 wordt ook het kiescollege overeenkomstig artikel 133 van de grondwet ingericht. Dit kiescollege, dat tot taak

De Secretaris van de Sub Commissie
der Maatschappij der Weldadigheid
te Rhenen.

Menso.

De Kantonnier te Rhenen.

Menso.

heeft de leden van het stadsbestuur te kiezen, bestaat uit twaalf leden die naast hun meerderjarigheid stemgerechtigd zijn als zij jaarlijks f 20 aan grondbelasting betalen en niemand mag zich onttrekken aan deze functie van kiezer. Het kiescollege wordt gekozen door meerderjarige gezeten burgers in stad en jurisdictie, die stemgerechtigd zijn als zij meer dan f 5 betalen aan grondbelasting. Het derde deel der kiezers treedt jaarlijks af, voor de eerste maal op 2 januari 1817. Ieder jaar in oktober komt het kiescollege bijeen om de opengevallen raadsplaatsen te vervullen. Leden van het kiescollege

Handtekening van J.C.P.E. Menso (1794-1874) uit 1849 en 1842 en zijn zegel anno 1849 (post-historie collectie Rhenen van A.J. de Jong)

mogen tot lid van de raad worden gekozen. En dat gebeurde veelvuldig, zo bleef ook alles ‘onder ons’.

Na de verkiezingen van september 1818 bestaat het kiescollege uit W. Budding, H.J. van Deventer, E. van Doesburgh, J.H. van Kooten, A. Lijster, H. van Noort, J. van Noort, H. van Ommeren, C. Roghair, H.J. Roghair, D. Sandbrink en J.G. Sandbrink. Ook hier, net als bij het bestuur, veel bekende namen uit het nabije verleden die ook in de volgende decennia regelmatig terugkomen.

Op 1 november 1822 krijgen H.J. van Deventer, H. Menso, H. van Ommeren en J.C.P.E. Menso de opdracht het stedelijk reglement aan te passen. Zij doen dit aan de hand van een concept dat de provincie hen stuurt, opdat er zoveel mogelijk eenvormigheid komt in de plaatselijke besturen in de provincie. Per 1 januari 1824 wordt het nieuwe reglement ingevoerd. Er zullen vanaf nu een burgemeester, twee wethouders en vijf raadsleden zijn, terwijl het kiescollege uit zestien personen bestaat. Er zijn lijsten bewaard gebleven van de kiescolleges tussen 1824 en 1848¹⁰ (zie bijlage 2).

Opvulling van een raadsvacature

Uit 1849 is de gang van zaken bij het opvullen van een vacature in de raad bewaard gebleven. Omdat jhr. W.A. Beelaerts van Blokland op 12 augustus 1849 is overleden is een verkiezing noodzakelijk. Het kiescollege wordt bijeengeroepen. Van de zestien leden komen er veertien opdagen, W. Budding en E. van Doesburgh zijn afwezig. Men maakt veertien briefjes, genummerd van 1 t/m 14 die in een glazen fles worden gedaan. Alle aanwezigen mogen een briefje uit de fles pakken en degenen die de nummers 1 t/m 7 trekken zijn gekozen om in de vacature in de raad te voorzien, de anderen verlaten de vergadering, waarna de deur gesloten wordt! De gekozenen leggen de eed af in handen van burgemeester Menso, zelf een van de gekozenen. J.G.

Jhr. W.A. Beelaerts van Blokland, 1775 – 1849
(Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie,
Den Haag)

Sandbrink en H. Englert worden aangewezen als stemopnemer, waarbij Englert als secretaris optreedt en Sandbrink de contralijst houdt. Er wordt gestemd en er

wordt gecontroleerd of er wel zeven gesloten briefjes zijn ingeleverd. Het resultaat is C. Wildeman Janszoon 3 stemmen, E. van Doesburgh 1 stem en C. Wildeman 3 stemmen. Omdat onduidelijk is welke Wildeman wordt bedoeld wordt er herstemd. Resultaat C. Wildeman Janszoon 6 stemmen en C. Wildeman 1 stem. Blijkbaar heeft een van de aanwezigen toch nog zitten slapen. Van een en ander wordt rapport opgemaakt en getekend door alle kiezers. De voorzitter van het kiescollege, toevallig in dit verband ook de burgemeester, H. Menso, verzamelt de stembriefjes in een pakket en sluit het met de drie particuliere zegels van hem, de voorzitter en de twee stemopnemers. Dit pakket wordt gedurende de drie eerstvolgende maanden op de stadssecretarie bewaard, om daarna in de eerstvolgende gewone vergadering van de Raad te worden verbrand.

Van deze verkiezing wordt ingevolge art. 42 van het Stedelijk Reglement mededeling gedaan aan Gedeputeerde Staten van de provincie Utrecht alsmede aan de verkozen raad C. Wildeman Janszoon.

Stadszegel 16 augustus 1824, Oudarchief Rhenen 1337-1851, inv.nr. 620. (coll. W.H. Strous)

Wie waren nu de bestuurders?

De verwevenheid van personen en functies wordt goed aangegeven in de Utrechtse Provinciale Almanak van 1841¹¹. Er blijkt duidelijk uit hoe klein de groep is die onder elkaar de banen verdeelt:

Rhenen

Burgemeester -> H.H. van Deventer; *Wethouders* -> Dr. H. Menso, W. Budding; *Raden* -> J.G. Sandbrink, Jhr. W.A. Beelaerts van Blokland, J. Metz, J. Ramondt, D. L. de Ridder; *Secretaris* -> L. Libert; *Stedelijk Ontvanger* -> P.H. Roghair;

Bode -> G(erardus) de Vrind sr; *Collegie van Zetters der Directe Belasting* -> J. Metz, J.G. Sandbrink, P.H. Roghair, D.L. de Ridder, C. Wildeman jr; *Kerkvoogden der Hervormde Gemeente* -> J.G. Sandbrink, J. Metz, P.H. Roghair; *Notabelen der Hervormde Gemeente* -> H.H. van Deventer, H. Menso, W. Budding, F.G. Sandbrink, J. Ramondt; *Plaatsvervangers* -> M.W. van de Waal, G.C. Haakman, D.M.A. van Holst; *Genees-, Heel- en Verloskundige* -> H. Menso, *Med. Doctor en Vroedmeester*; *Gast- en Weeshuismeester* -> M.W. van de Waal

Dijkstoel van de Rhenensche Nude en Agterbergsche Hooilanden

Dijkgraaf -> H.H. van Deventer; *Heemraden* -> E. van Doesburgh, Dr. H. Menso, J.G. Sandbrink, Jhr. mr. W.A. Beelaerts van Blokland, Jhr. mr. H.M.A.J. van Asch van Wijck; *Secretaris, kameraar en penningmeester* -> J.C.P.E. Menso; *Bode* -> G. van Lent

Kantongerecht 2e Arrondissement 2e kanton Rhenen

Kantonrechter -> J.C.P.E. Menso; *Plaatsvervangers* -> L. Libert, H. Menso; *Burgemeester, waarnemend het O.M.* -> H.H. van Deventer; *Griffier* - J. Metz; *Deurwaarder* -> R. Buddingh; *Kanton-Notaris* -> L. Libert

Ridderschap in de provincie Utrecht

Jhr. W.A. Beelaerts van Blokland v. *Remmerstein*

Provinciale Staten

Ridderschap: Jhr. W.A. Beelaerts van Blokland van Remmerstein
Steden: Rhenen -> H. Menso

Enkele (bloed)verwantschappen van paar stadsbestuurders¹²

Er is een summier onderzoek gedaan naar (bloed)verwantschappen van een aantal van onze bestuurders. Een te nauwe verwantschap heeft gevolgen voor het al dan niet verkiesbaar zijn in het kiezerscollege en de raad. Dit overkomt in 1816 C. Roghair die door 'maagschap' verhinderd is zitting te nemen in de raad en in 1845 wordt J.C.P.E. Menso uitgesloten van het kiezerscollege wegens verwantschap met H. Menso. Uit de gevonden gegevens blijkt hoe sterk in Rhenen de families aan elkaar verwant zijn. Hendrik en Johannes C.P.E. Menso zijn broers; Dirk en Franciscus Gerardus Sandbrink zijn halfbroers, terwijl Willem Budding hun zwager is. En zo zijn er nog meer verbanden te leggen. De vermelde woonadressen komen uit de kohieren van de personele belasting 1837/8 en 1841/42.

- Willem Budding, *04-04-1774 Wely/10-04-1774 Dodewaard, †24-02-1855 Rhenen, z.v. Huijbert Buddingh en Johanna Hendrika Budding, huwt 16-01-1807 Susanna Anthonia Sandbrink, *25-10-1767 Rhenen, †13-04-1829 Rhenen, d.v. Jacobus, raad en schepen, en Antonia Voskuil (2e huwelijk vader), bierbrouwer, raadslid en wethouder tot 15 maart 1850, lid van het kiezerscollege. Herenstraat 115.
- Rutger Buddingh, *16-09-1804 Rhenen, †21-02-1885 Rhenen, winkelier en deurwaarder bij het gerecht, z.v. Willem Antonie Rutgerszn en Hermina Merckelbach, 29-08-1828 gehuwd met Willemijntje Bartelink, *1790 Amsterdam, †12-04-1877 Rhenen. Herenstraat 47.
- Huibert Jan van Deventer, *06-07-1743, †02-04-1828, z.v. Johan Adriaan en Sara Menso, huwt 28-01-1766 Jacoba Menso, burgemeester 1775 etc., raad 1811/1812, lid Provinciale Staten van Utrecht van 1814-1827. De Van Deventers kwamen rond 1680 naar Rhenen en vervulden sindsdien functies in het stadsbestuur.
- Hendrik Huibert van Deventer, *10-02-1782, †13-06-1863, z.v. van Huibert Jan en Jacoba Menso, burgemeester en dijkgraaf. Woonde samen met zijn zusters Hendrika Sara *1777 en Jacoba *1779 aan de Herenstraat 97.
- Everardus van Doesburgh, *1778 Tiel, †24-11-1852, z.v. Herman Jacobus en Maria Brandts, leerlooijer, huwt 05-06-1804 Dirkje van den Bergh, *11-06-1780 Rhenen, †22-02-1848, d.v. Gerrit Roelof en Margrieta Buddingh. Herenstraat 75.
- G.C. Haakman, *1783, †27-06-1866, z.v. Izaak Haakman en Helena Adriana Stijger, gehuwd met Hermina Elisabeth Ploos van Amstel, *1791, †01-02-1848, in september 1847 betuigen B&W hun dank voor de aanbieding van Haakmans boek 'Rhenen en omstreken' en bieden hem, voor de opdracht in zijn boek aan het gemeentebestuur, een zitplaats aan in de voor de raad bestemde bank in de Cunerakerk. Koningstraat 216.
- mr. Mattheus Jacobus van Hengelaar, bierbrouwer, gehuwd met Vrouwe Anna Craandijk, *1804, †03-06-1861, in september 1847 wordt aan hem in koop uitgegeven een dubbele grafstede tot kelder op de Algemene Burgerlijke Begraafplaats voor f 25. Rijnstraat 171.
- Louis Libert, *1787 Culemborg, †02-11-1868, z.v. Andries en Catharina Goffin, notaris, katholiek, huwt 30/12/1828 Elisabeth de Gelder, *1802 Lommel, †05-03-1889, d.v. Wouter Albert en Maria Elisabeth Laats, protestant, in 1829 met hun zoontje Louis André van 3 maanden oud inwonend bij het echtpaar Hendrik van Noort aan de Herenstraat 114, in 1843 Herenstraat 76. Elisabeths ouders wonen Herenstraat 82
- dr. Hendrik Menso, *27-02-1791, †03-03-1872, z.v. Menso Johannes en Johanna (Hanske) Volbragt Deuring, gehuwd met Berendina Wilhelmina Feith, in 1829 weduwnaar, vanaf 1815 functies in het stadsbestuur, van 1843-1872 burgemeester, 1842-1848 lid Tweede Kamer. Zijn overgrootvader Constantijn, *30-06-1689, was in 1728 al raad. Herenstraat 83.

- Johannes Christiaan Paulus Eliza Menso, *20-07-1794 Rhenen, †23-11-1874 Rhenen, z.v. Menso Johannes en Hanske (Johanna) Volbragt Deuring, gehuwd met Nennetje Hendriksen, secretaris van Rhenen, kantonrechter te Rhenen, lid Provinciae Staten van Utrecht. Herenstraat 96 .
- Jacobus Metz, *26-05-1793 Rhenen, †30-12-1851, winkelier, z.v. Menso Johannes en Paulina Neletta van Geelkerken, huwt 27-10-1815 Martiena van Voorthuizen, *1786 Ingen, †16-11-1849. Herenstraat 19.
- Johannes Ramondt, *1796 Ochten, z.v. Gerard en Alberdine Bor, winkelier, huwt 30-06-1820 Adriana Didrika Roghair,*1799 Alkmaar, d.v. Gerrit Jacob en Cornelia van Fokkenberg. Herenstraat 28.
- Dirk Hendrik Recter, *20-06-1802 Rhenen, z.v. Hendrik en Geertrui van Ommeren, winkelier, huwt 22/08/1821 Christina Geertruida Stramm, *02-08-1801 Rhenen, d.v. Wilhelmus Hermanus en Wouterina Willemina van Noord. Herenstraat 111.
- Christiaan Roghair, *28-01-1761 Rhenen, †22-06-1834, z.v. Adrianus en Adriana Didrica van Deventer, apotheker, Herenstraat 95.
- Pieter Huibert Roghair, *1806, †26-01-1872, Alkmaar, z.v. Gerrit Jacob en Cornelia van Fokkenbergh, koopman in hout, huwt 21-11-1828 Huijbertje Gerdiena van Holst, *1802 Ingen, †02-01-1830, Herenstraat 94.
- Gerrit Jacob Roghair, 1833-1906, z.v. Pieter Huibert en Hendrika van der Poel, huwt 30-07-1868 Leonora Tielenius Kruijthoff, houtkoper, gemeenteontvanger, burgemeester Rhenen 1871-1882, lid gemeenteraad, lid Provinciale Staten van Utrecht. In zijn tijd als burgemeester vond de sparreanplant ten westen van de stad plaats, de zgn. 'Roghairsparren'.
- Dirck Sandbrink, *19-04-1756, †05-05-1820, z.v. Jacobus, raad en schepen, en Susanna Antonia van Ommeren (1e huwelijk vader), geh. met Johanna Geertruida van Noort, burgemeester in 1806, 1809, 1816/1820. Zijn grootvader was in 1741 diaken, 1744 ouderling, 1747 raad en in 1752 schepen

Gerrit Jacob Roghair, 1833-1906 (coll. H.P. Deys)

- Franciscus Gerardus Sandbrink, *08-12-1771, †18-09-47, z.v. Jacobus, raad en schepen, en Antonia Voskuil (2e huwelijk vader), gepensioneerd officier. Tijdens de Bataafse Omwenteling kreeg Franciscus Gerardus zijn ontslag als vaandrig in het regiment Van Plettenburg. Later, tijdens zijn verbanning, werd hij door de prins van Oranje bevorderd tot luitenant. Om in zijn onderhoud te kunnen voorzien accepteerde hij het Engels pensioen en week uit naar Gehmen in Pruisen waar hij Johanna van Eede, geboren te Gehmen, huwde. In 1802 verzoekt Dirk Sandbrink het staatsbewind van de republiek om toelating tot het vaderland van zijn halfbroer om de boedel van hun vader te regelen. Nadat de Fransen vertrokken waren, keerde hij terug naar Rhenen waar hij aan de Herenstraat 48 ging wonen. Zijn grootvader was in 1741 diaken, 1744 ouderling, 1747 raad en 1752 schepen
- Jacobus Gerardus Sandbrink, *01-05-1796, †13-10-1855, z.v. Dirck en Johanna Geertruida van Noort, steenfabrikant, stichter van de steenfabriek in de uiterwaard voor de stad, genaamd De Haak, huwt Dodewaard 07-04-1817 Deliana Dedrika Roelofs, *01-01-1789 Dodewaard, †08-05-1861, d.v. Hendrik en Christina Budding. Herenstraat 81.
- Dirk Sandbrink, *Rhenen 29-10-1817, †Rhenen 05-01-1891, z.v. Jacobus Gerardus en Deliana Dedrika Roelofs, heeft veel gedaan voor de bevordering van de tabaksteelt in Rhenen, grondeigenaar, steenfabrikant, wethouder Rhenen, lid Provinciale Staten Utrecht, dijkgraaf Dijkstoel Rhenense Nude en Achterbergsche Hooilanden, griffier kantongerecht Rhenen.

Dirk Sandbrink 1817-1891 (coll. H.P. Deys, Rhenen)

Slot

Aan het eind van de serie van mijn drie artikelen in Oud Rhenen over de lokale Rhenense elites rond de jaren 1747, 1813 en 1848 - over de jaren 1787 en 1795 zie de artikelen van Vogelzang in Geschiedenis van Rhenen, Utrecht 2008 - kunnen we ons de vraag stellen of in Rhenen wel gesproken kan worden van Elite in de zin van patriciërs zoals we die in de grote steden als Amsterdam en Utrecht kennen. Het was in Rhenen meer een bovenlaag in de samenleving die zich bezighield met de

gemeentelijke beslommeringen en problemen en probleempjes die moesten worden opgelost, met als uitzonderingen de in de 17^e eeuw door koning/stadhouder Willem III tot schout en bestuurder benoemde Balthasar Smissaert, kanunnik ten Dom en de halverwege de 18^e eeuw op Huis Leefdael wonende mr. Gijsbert van Brienen. In de 19^e eeuw zijn het de Van Deventers en de Menso's die van het besturen hun beroep hebben gemaakt. Hendrik Menso, raad, burgemeester en lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, stijgt door zijn optreden in Den Haag als Kamerlid boven zijn plaatsgenoten uit. Daarom zou ik liever willen spreken van een redelijk gegoede burgerij, de een wat meer gegoed dan de ander. Halverwege de 19^e eeuw was het een enkele fabrikant, maar vooral waren het nog steeds winkeliers en ambachtslieden met niet veel meer vermogen dan hun woonhuis en bedrijfskapitaal. Zij stelden zich niet in de eerste plaats beschikbaar om de verdiensten van hun bestuurstaken, want die waren daar niet naar, maar meer omdat zij zich verantwoordelijk voelden om de zaken draaiende te houden en Rhenen te vertegenwoordigen tegenover de provinciale overheid, zoals hun vaders en grootvaders dat ook al deden. Dat zij daarvoor ook aanzien kregen binnen de plaatselijke gemeenschap was een afgeleide van hun inzet.

Behalve dat J.G. Sandbrink in 1830 een steenfabriek oprichtte, waarin in 1843 22 volwassen werklieden en 9 kinderen de kost verdienden door 1.500.000 stenen in twee ovens te produceren¹³, zijn er verder geen economische initiatieven van betekenis gevonden. De politieke situatie in het land veroorzaakte geen rimpels in de Rhenense vijver. De Haagse strijd om de grondwet zal voor verreweg de meeste

Rhenen vóór 1897. In het midden de ovens van de steenfabriek van Sandbrink (coll. HVOR/Digitale Beeldbank Rhenen)

Rhenenaren een ver-van-mijn-bedshow zijn geweest. Hendrik Menso zat er, als enige Rhenenaar, middenin en zal zijn mede-stadsbestuurders op de hoogte hebben gesteld na terugkomst van een vergadering in de Staten-Generaal.

Met verwijzing naar het begin van dit artikel is de conclusie dat Rhenen, in het midden van de 19^e eeuw, bevolkt werd door Camera Obscura-personages, die druk waren met hun sociale contacten binnen Rhenen en met hun familie, vrienden en kennissen van buiten de stad.

Aanvulling: in het vorige artikel zijn de twee volgende noten in het drukproces verloren geraakt.

Noot 16: Jacob Haksteen was in de jaren 1799-1789 burgemeester van Rhenen, tijdens de patriotse troebelen. Hij was rijk geworden met onder meer slavenhandel en woonde met zijn uit Groningen afkomstige vrouw Johanna Geertruida Hoisingh aan de Herenstraat. In 1791 werd hij benoemd tot burgemeester van Alkmaar. Hij werd daar als oranjegezinde in 1795 na de Franse inval afgezet. Haksteen bracht zijn levensavond door in Rhenen, waar hij in 1792 het landgoed Heimerstein had gekocht. Uit: Vogelzang, Fred, 'Een enclave van rust, 1780-1788', in: Geschiedenis van Rhenen, Utrecht 2008, p. 271

Noot 44: Vogelzang, 'Rhenen in de Bataafse Tijd, 1794-1806', in: Geschiedenis van Rhenen, Utrecht 2008, p.278-286

Noten

¹ Strous.

² Berendse.

³ Thorbecke, dl IV.

⁴ Thorbecke, dl V.

⁵ Von Santen, pp. 128, 131

⁶ Rüter.

⁷ OAR 1337-1851, inv.nr. 569

⁸ OAR 1337-1851, inv.nr. 615

⁹ OAR 1337-1851, inv.nr. 563

¹⁰ OAR 1337-1851, inv.nr. 614c

¹¹ Utrechtsche Provinciale en Stadsalmanak (1841-1890)

¹² Met dank aan de heren H.P. Deys, Rhenen, en A.J. de Jong, Voorthuizen

¹³ OAR 1337-1851, inv.nr. 655

¹⁴ Zie voor ds. A. van den Brandhof te Elst (U) De lotgevallen van Nederlandse boeren als kolonisten in Suriname, door J. van Barneveld en dr. A.J. de Jong, Voorthuizen 1995, p. 26

¹⁵ Het lijkt erop dat Beelaerts nooit aanwezig is, maar dit zijn de vergaderingen van 2 januari. In de loop van het jaar volgt hij de vergaderingen wel.

Bijlage 1 Het college van burgemeester en wethouders, en de raad

Namen van bestuurders, per 2 januari	1824 12-02	1828 02-01	1832 02-01	1836 02-01	1840 02-01	1848 03-01	1851 04-11
<i>Burgemeesters</i>							
Hendrik Huibert van Deventer, t/m 1842, daarna raad	X	X	X	X	X		
Dr. Hendrik Menso, *22-02-1791, vanaf 2 jan. 1843						X	X
<i>Wethouders</i>							
Dr. Hendrik Menso, *22-02-1791, t/m 1842, daarna burgemeester	X	X	X	X	X		
Dr. Gerard Everard van der Zandt, 26 april 1833 zoek(?!), waarna hij een aantal malen niet wordt vermeld, in de loop van 1835 vermeld als raad maar alle vergaderingen afwezig, waarna Budding niet meer vermeld als loco-wethouder maar als wethouder. Van der Zandt wordt na 27 april 1838 niet meer genoemd.	X	X	-	-			
W ^m Budding, wordt 26 sept. 1851 voor het laatst genoemd, op eigen verzoek cervol ontslag als wethouder per 03-03-1850				X	X	X	
Jacobus Gerardus Sandbrink, *29-04-1796, vanaf jan. 1843						X	X
Johannes Ramondt, als wethouder beëdigd en geïnstalleerd per 22-03-1850							X
<i>Raadsleden</i>							
W ^m Budding, vanaf 2 jan.1832 loco-wethouder	X	-	X				
Huijbt van Ommeren, †18310209?	X	X					
A.Lijster, †18330912	X	X	X				
Jacobus Gerardus Sandbrink, *29-04-1796, t/m 1842, daarna wethouder	X	X	X	X	X		

C. van Holst, tussen 18 febr. en 1 april 1825 overleden?	-						
Jacobus Metz, vanaf 21 okt. 1825, tussen 19 juni en 27 okt. 1837 loco-secretaris, 16 aug. 1850 voor het laatst vermeld		X	X	X	X	-	
Jhr. Willem Anne Beelaerts van Blokland ¹⁵ †12-08-1849, vanaf 14 okt. 1831, 10 aug.1849 voor het laatst vermeld			-	-	-	-	
Johannes Ramondt, vanaf 11 okt. 1833				X	X	X	
Dirk Leccius de Ridder, *29-01-1772, vanaf 12 okt. 1838					X	X	X
Hendrik Huibert van Deventer, vanaf jan. 1843, wordt 26 sept. 1851 voor het laatst genoemd						X	
Cornelis Wildeman Jzn, vanaf 12 okt. 1849							X
Jacob Charles Anne van der Meer van Kuffeler, *26-04-1818							X
Martinus Wilhelmus van de Waal							X
Cornelis Johannes van Ingen							X
D.M.A. van Holst							X
Roelof van Voorthuisen							X
W. de Gelder							X
<i>Secretaris</i>							
J. Menso, 19 juni 1837 voor het laatst, waarna Jacobus Metz als loco-secretaris tekent t/m 27 okt.1837	X	X	X	X			
Louis Libert, vanaf 7 december 1837					X	X	

Bijlage 2 Het kiezerscollege.

Aftredenden en nieuw gekozenen per 1 oktober	1824	1827	1830	1833	1836	1839	1842	1845	1848
Willem Budding	X	-/x	X	X	-/x	X	X	-/x	X
Huibert Jan van Deventer, †02-04-1828, in 1830 vervangen door J ^{hr} . Ramondt	X	-/x							
Everardus van Doesburgh	X	X	-/x	X	X	-/x	X	X	-/x
Geurt van Holst, †18-12-1838, vervangen door A.F.G.G.C. baron von Knobelsdorff	X	X	X	-/x	X				
Steven van Lent, †20-06-1832	X	X	X						
Arnoldus Lijster, †12-09-1833, in 1833 vervangen door ds. A. van den Brandhof te Elst (U)	X	X	-/x						
Hendrik Menso	X	X	X	-/x	X	X	-/x	X	X
Hendrik Recter, †...-1839, vervangen door H. de Ridder	X	X	X	-/x	X				
Jacobus Metz	X	-/x	X	X	-/x	X	X	-/x	X
Huijbert van Ommeren, †09-02-1831, in 1831 vervangen door P.H. Roghair	X	-/x	X						
Dirk Lexius de Ridder	X	X	X	-/x	X	X	-/x	X	X
Christiaan Roghair, †22-06-1834	X	-/x	X						
Franciscus Gerardus Sandbrink, in 1830 gekozen i.p.v. de uitgevallen G.E. van der Zandt, in 1833 uitgevallen art. 23 reglement	X	X	-/x						
Jacobus Gerardus Sandbrink,	X	X	-/x	X	X	-/x	X	X	-/x
Pieter van Voorthuizen senior	X	X	-						
Gerard Everard van der Zandt, in 1830 vervangen door F.G. Sandbrink	X	X							
Hendrik Huibert van Deventer			X	X	X	-/x	X	X	-/x
Jhr Willem Anne Beelaerts van Blokland, †12-08-1849, in 1849 vervangen door C. Wildeman Janszoon			X	X	X	-/x	X	X	-/x
Johannes Ramondt, i.p.v. H.J. van Deventer †			X	X	X	X	X	X	X
Pieter Huijbert Roghair, i.p.v. Huijbert van Ommeren †				X	-/x	X	X	-/x	X
Henricus Englert				X	X	X	-/x	X	X

Louis Libert				X	X	X	-/x	X	X
Ds. Arend van den Brandhof, i.p.v. Arnold Lijster †, in 1845 vertrokken naar de West Indiën, ¹⁴ vervangen door D.M.A. van Holst				X	X	-/x	X		
Ds. Johannes Diesel					X	X	X	-/x	X
Gerrit van Spanje					X				
Antoine Frederich Gijsbert Gottlob Constantin baron von Knobelsdorff, i.p.v. Geurt van Holst †						X			
Hendrik de Ridder, i.p.v. Hendrik Recter †						X	X		
C.E. Stark							X	X	X
R. Buddingh								X	X
Didricus Marcus Adrianus van Holst, 1848 i.p.v. ds A. van den Brandhof								X	X
Totaal aantal kiezers	16	16	15	15	17	16	16	16	16

Nb. -/x = afgedenden worden direct herkozen

Nb. De staten van 1830, 1833 en 1836 zijn niet duidelijk. Het lijkt alsof er in 1830 en 1833 15 kiezers zijn en in 1836 17. Maar ja, hoeveel is eenderde van zestien?

Literatuur

- Berendse, Martin en Paul Brood, *In 21 stappen vrij onverveerd*, Hilversum 2009
- Blok e.a., red., P., *Veel tact en de noodige geschiktheid. Gouverneurs en commissarissen in de provincie Utrecht 1814-1997*, Utrecht 1997
- Buiter, H. en F. Vogelzang, 'Gemeentepolitiek en provinciaal bestuur', in: *Geschiedenis van de provincie Utrecht vanaf 1780*, . 363-382
- Burg, V. van der, 'Op zoek naar de Utrechtse stedelijke en provinciale elite. De Hoogstaangeslagenen in de provincie Utrecht 1848-1917', *Maandblad Oud Utrecht* 2005 nr 3, p. 75-78
- Rüter (ed.), A. J. C., *Rapporten van de gouverneurs in de provinciën, 1840-1849*, 3 dln., Utrecht 1941-1950. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap. 3de serie, 73,77,78. Met register en inhoudsopgave, 's-Gravenhage 1972
- Santen, J.H. von, 'Aristocratie en liberalisme', in: *Geschiedenis van de provincie Utrecht. Vanaf 1780*, Utrecht 1997, p.111-142
- Sas, N.C.F. van, en Henk te Velde (red.), *De eeuw van de grondwet. Grondwet en politiek in Nederland, 1798-1917*, Deventer 1998
- Strous, Willem H., 'Willem Johan van Nas, een Rhenense familiegeschiedenis', in: *Oud Rhenen* 23e jrg nr 2, p. 12.
- Thorbecke, *De briefwisseling van J.R.*, Den Haag 1993, Deel IV, 1840-1845, RGP Kleine Serie 72
- p. 313/314, briefnr 515, Aan L.D. Storm, Leiden, 15 juli 1845
- Thorbecke, *De briefwisseling van J.R.*, Den Haag 1996, Deel V, 1845-1853, RGP Kleine Serie 78
- p. 1 / 2, briefnr 2, Aan L.C. Luzac, Leiden 24 oktober 1845
- Utrechtsche Provinciale en Stadsalmanak (1841-1890)*
- Vogelzang, F., *Vernieuwing of continuïteit? Provinciale Staten van Utrecht rond 1848*, Utrecht 2009

Tollen

Hens Dekker

Bij zo'n titel in ons historisch tijdschrift zullen de meeste lezers denken aan de plaatsen in Rhenen waar in het verleden tol is geheven. Dat heeft inderdaad op de doorgaande wegen plaats gevonden zoals onder bij de Grebbe, bij Remmerden en aan de Herenstraat. Ook was er in de 15e eeuw een watertol aan de Rijn. Een blik op de onderstaande afbeelding maakt echter direct duidelijk dat het hier om het werkwoord tollen gaat. Dat is één van de vele straatspelen die al in 1560 door de schilder Pieter Breugel is vastgelegd, waarmee de jeugd zich gedurende vele eeuwen heeft vermaakt en die wij juist in onze tijd hebben zien verdwijnen. Vroeger had je jaarlijks de knikkertijd en verder hield de jeugd zich bezig met

Deze vijf meisjes zijn ergens in Rhenen op straat met veel plezier aan het tolleren.

hoepelen, steltlopen, hinkelen, landenpikkertje enz. Het knikkeren wordt zo af en toe nog wel gedaan maar dat geldt niet voor de andere genoemde kinderspelen. Nieuwe soorten speelgoed hebben het overgenomen. TV en computers slokken veel van de speeltijd op. Met het huidige verkeer is ongestoord op straat tolleren al lang niet meer mogelijk. Het tolspel is praktisch over de hele wereld bekend en in de middeleeuwen was het in sommige landen de gewoonte om 's winters tolswedstrijden voor volwassenen te houden.

Naast het op straat werp-, prik-, en het afgebeelde zweeptollen, kon je eventueel binnenshuis met een goktol of bromtol rustig je gang gaan. De bovenstaande foto komt uit het tijdschrift 'Utrecht in Woord en Beeld'. Deze zal met duizenden andere afbeeldingen in de Digitale Beeldbank van de HVOR opgenomen worden. Een deel daarvan is later dit jaar op de vernieuwde website oudrhenen.nl te bekijken. Het is dan wel gewenst dat elke afbeelding van zogenaamde Metadata is voorzien. Dat zijn gegevens die antwoord geven op de vragen die doorgaans met de letter W beginnen. Wat de meisjes aan het doen zijn is dus bekend. Wanneer ook: het tijdschrift is van 1928. Waar het is eveneens: voor het hek van de Openbare Lagere School op de hoek van de Bantuinweg en de Nieuwe Veenendaalseweg. Wie er op staan nog niet; welk lid kan daarover informatie geven? Waarom deze afbeelding? Omdat het leuk is om te zien waarmee meisjes zich bezighielden, hoe ze gekleed gingen en hoe de haardracht was, los of met vlechten of een gesteven strik. Het oorspronkelijke onderschrift is ook wel leuk: "De vaardige manier waarop deze jeugdige schoonen nu al met het zweepje omgaan, doet het ergste vreezen voor hun toekomstige echtgenooten!"

U mag verwachten dat er vaker een beroep op uw geheugen gedaan zal worden om bij bepaalde afbeeldingen de juiste gegevens te verkrijgen.